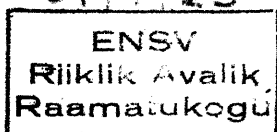


# EESTI KIRJANDUS 1910

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMEKOND: J. JÕGEVER, A. JÜRGENSTEIN,  
M. KAMPMANN, J. LUIGA, W. REIMAN,  
J. TÕNISSON

**VIIES AASTAKÄIK**



TRÜKITUD „POSTIMEHE“ TRÜKIKOJAS — TARTUS 1910

# Eesti keele uute sõnade sünnitamisest.

H. Põld.

Meie keele täienemise ja rikastamise kallal tehakse viimasel ajal agaraste tööd. Kahelt poolt püütakse tema sõnagavara suurendada ja kaunistada: ühelt poolt võõra keele sõnade ümberistutamise läbi meie keele; teiselt poolt uute sõnade loomise ja murde sõnade tarvitusele võtmise läbi.

Selle poolest on kõik meie keelesepad ühes nõuus, et meie keelt arendada ning täiendada tarvis on. Kuid, kumb neist ülemal nimetatud keele rikastamise abinõudest parem on, selle kohta ei olda veel ühisele otsusele jõutud. Suur hulk uuemaid kirjanikke ja keeleseppasid näivad kõigiti võõrsilt laenatud sõnade tarvitamise poolt olevat; nad kannavad võõraid sõnu meie kirjasse ning keelesse nii palju kui iganes võimalik on. Sagedaste püüavad nad veel sinnagi võõraid sõnu asemele tuua, kus omad sündsad sõnad juba ammu tarvilikul on. — Oldagu nüüd võõraste sõnade laenamise poolt ehk vastu, aga seda peab tunnustatama, et see keele rikastamise viis meie keelt mitte selgemaks ega kergemaks ei tee, vaid et see ennemini nii mõnelegi eestlasele oma emakeelest arusaamist raskendab. — Iseenesest mõista on laenusõnad vahest tõeste tarvilikud, ja peame meie neid oma keelesse vastu võtma, aga seda abinõuu võib, minu arust, ommeti ainult hädakorral tarvitada, nimelt siis, kui omas keeles sündsat sõna leida ei ole ehk luua ei saa, ei ka ligikaudselki.

Uute sõnade loomine on minu meelest palju loomulikum ja õigem keele rikastamise tee kui võõraste sõnade laenamine. Selle läbi seotakse uued mõisted vanade külge, uusi arendatakse vanadest, ja vana tuntud mõiste ja sõna aitab uuest mõistest ja sõnast kergemini aru saada. Eestlane, kes peale oma emakeele ühtegi teist keelt ei oska, võib uue sõna lugemisel tema tähenduse pea ära aimata, kuna teda võõrakeelne sõna oma mõtte poolest täieste pimedusesse jätab. Kultuura keelte oskajatele võib võõrakeelne sõna ehk küll arusaadavam ja vahest ehk ka armsam olla, aga mitte võõraste keelte oska-

jate pärast ei püüta keelt täiendada, vaid kõige pealt rahva pärast, kes harilikult peale oma keele teisi keeli ei oska ja kelle silmaringi ja mõttetagavara ommetigi ka laiendamist nõuab. Peale selle ei ole Eesti keel mitte niisugune, et ta enast paenutada ei annaks ehk et temas uusi sõnakujusid võimata sünnitada oleks. Meie lühikesel hariduse ajajärgul on meie keel niipalju uusi elujõulisi sõnu sünnitanud, et isikud, kes aasta 30 eest Eesti keele kirjast vabalt aru saivad, vahe peal aga selle keelega enam tegemist ei ole teinud, nüüd oma endise sõnatagavaraga praegusest kirjakeelest enam õieti jagu ei saa. See on tunnistuseks, et meie keel iseene seest ikka uusi võsusi ajada ja edasi kasvada võib. Sellepärast ei ole meil uute sõnade tekkimine kaugeltki veel mitte lõppenud, vaid ta on vast õieti hoogu võtmas. Peaaegu iga uus ajalehe number toob meile jälle uue sõna. Sellest oma keele loovast jõuust ja kasvamise tungist võime meie ainult rõõmu tunda. Kuid meil on niisuguse rutulise keele kasvamise peale vaa dates siiski tarvis ka karta, et keel õigetest roobastest välja veereb ja rikki läheb. Selleks kartuseks annavad põhjust mitmed sõnavärdjad, mis vast hiljuti ilmale tulnud, nüüd aga enesele juba niisuguse kindla koha meie keeles on omandanud, et neid peaaegu võimata on veel eemale tõrjuda ja õigema id sünnitusi nende asemele seada. Niisugused värdjad on, näituseks, sõnad võimalus ja kõlblus, millest iseäranis esimene väga koduseks kipub minema. — Valesünnitused tekkivad muidugi selle läbi keelesse et sõna sünnitajad keele sünnitamise seadusi mitte küllalt tähele ei pane. Nii mõnegi Eesti keele uue sõna sünnitaja kohta on koguni põhjust arvata, et ta sõnade sünnitamise seadusi ei ole tunnudki. Seda ei tohiks mitte olla. Niisugust hooletust ei salli ükski haritud keel enese kallal, ja ei tohiks ka meie seda oma keele kallal mitte lubada. Suurem osa süüd selle puuduliku korralduse pärast meie keele põllul langeb küll meie koolide peale, kus emakeele tundmise peale mingisugust rõhku ei panda. Osa süüd aga langeb ka meie keeleõpetuste peale, kes sõnade sünnitamise kohta väga vähe juhatust annavad. Peatükk sõnade sünnitamisest on osa meie grammatikates, mille kallal kõige vähem on töötatud; mõnes grammatikas puudub see osa koguni täieste. Nii otsime meie oma kõige enam tuntud ja senini kõige mõõduandvamas Dr. Hermann'i grammatikas seda peatükki asjata. Ka herra J. Jõgeveri „Lühikeses Eesti keele õpetuses“<sup>1)</sup> ei seisa sõnade sünnitamise kohta midagi. Herra

---

1) Herra J. Jõgeveri suuremat grammatikat ei ole ma kusagilt raamatukauplusest enam saanud.

H. Einer on oma Eesti keele õpetuse neljandas trükis sõnade „loomise“ kohta kauni ülevaate sõnade tuletamise lõppudest annud ja sellesse peatükki nii mõnegi tähtsa keele seaduse üles tähendanud; kuid ka see töö nõuab täiendamist. Igatahes aga peame meie herra Eineri grammatikat selles küsimuses kõige täielikumaks tunnistama kõigist grammatikatest, mis Eesti keele kohta on kirjutatud. Sest ka Saksa keeles kirjutatud grammatikaid ei saa meie kõne all oleva asja poolest mitte palju kiita. E. Ahrens seletab küll sõna lõpuliidete tähendused ära, ei näita aga mitte, missuguste seaduste järele neid liiteid sõna tüvede külge liita võib. Akademiikus F. Wiedemann on mesilase usinusega kõik Eesti keele sõnad läbi uurinud ja oma grammatikas tervelt 170 lehekülge sõnade sünnitamise kohta kirjutanud, kuid tema grammatikas on kõigil Eesti sõnadel, olgu nad murde ehk kirjakeele sõnad, ka uutel sõnadel, ühesugune elamise õigus, ja tunnistatakse seal ka niisugused sünnitused maksvaks, mis meie arvates mitte tarvitatawaks ei tohiks saada. Wiedemanni grammatika on enam keele uurijatele kui keeleõppijatele kirjutatud. Temas leiavad uurijad palju kallist materjali, mida kirjakeele kasuks veel läbi töötama peaks. Kõige arusaadavamaks, ülevaatlikumaks tööks, mis Saksa keeles Eesti keele sõnade sünnitamise kohta on kirjutatud, jääb viimati endise Kadrina õpetaja A. Knüpfferi töö, mille ta nüüd juba saja aasta eest kirjutas ja mis J. H. Rosenplāneri „Beiträge zur genaueren Kenntniss des ehstnischen Sprache“ 1814. ja 1817. aastakäigus ilmus ja ühegi Eesti keele uurija silmade vahele ei tohiks jääda. Knüpffer võtab selles kirjatöös kõik Eesti keele sõnade liigid järk järgult läbi ja katsub iga liigi juures ära seletada: 1) tüvisõna, millest teine sõna sünnitatakse, 2) lõppu, mille abil teine sõna teisest sünnib, 3) seadust mille järele sõna sünnitamine käib ja 4) tähendust, mis tüvisõna uues kujus saab. Nii on Knüpfferi töö täieline ja sistemiline, kuigi omas seletustes vähe vananenud. Tema juhtmõtteid aga võib kasuga tarvitada. Meie grammatika põllul peaks Eesti sõnu uueste kord nii hoolsalt läbi uuritama ja nende sündimise seadusi seletada katsutama. Käesolev töö ei ole enesele nii suurt sihti seadnud. Tema tahab üksi Eesti keele kõige uuematest sõna sünnitustest kõneleda. Vanade hallikatega tutvustamine pidi ainult näitama, kust uute sõnade sünnitamiseks põhjapanevat juhatust leida võiks.

Uusi sõnu sünnitatakse meil kõige enam: nimesõnu lõpu u s abil, vahest ka lõpu e ja n d abil, harva lõpu i s ja teiste lõppude abil; tegusõnu tuletusliite n e ja tüve täishääliku muutmise abil.

Aga enne kui ma nende uute sõnade sünnitamise abinõusid arutama hakkasin, tahaksin ma veel uute sõnade tarvitusele võtmise ja tarvitamise kohta mõni sõna öelda. Ma sean siin kaks nõudmist üles: 1) Ärgu sünnitatagu uusi sõnu, kus nende järele tõsist tarvidust ei ole; 2) ärgu tarvitatagu uut sõna seal, kus ilma selleta läbi saab. Esimene nõudmine maksab iseäranis seal, kus meil paras ja kõikidele ammu tuttav võõrakeele sõna üleüldiselt tarvitusel on ja ka teistes keeltes võõra sõnana eluõiguse on omandanud, nagu: telegraf, politika, muusika, teater jne. Teist nõudmist tuleb iseäranis seal meelega tuletada, kus inimesed harilikult kõneviisist kõrvale kalduvad ainult seks, et uute sõnadega edvistada. Nii on näituseks sõna võimalus viimasel ajal nii moodsaks saanud, et sõna võimalik täiesti unustusesse kipub jääma. Juba talupoegadegi suust, kes palju ajalehti ei loe ega ennast nende läbi omas keeles segada ei lase, olen ma lauseid kuulda saanud, nagu: „mul ei ole võimalust homme tulla,“ kus palju kenam oleks vana viisi öelda: mul ei ole võimalik homme tulla. Nii vähe, kui võimalik, nimesõnu tarvitada, on üks keele iluduse ja hõlpsa arusaamise peanõudmistest. Nimesõnade, iseäranis mõtteliste nimesõnade liig tarvitamine teeb keele tumedaks ja raskeks. Meie keele tikub see liigtarvitamine võõrakeelelise mõtlemise viisi põhjal. Võõras keeles saadud haridus on mõttekäigu võõrastesse roobastesse tõuganud. Sellest veast peame meie püüdma lahti saada ja oma keelt niisuguse kõneviisi poolest puhastama. Iseäranis maksab see nõudmine meie ajalehtede kohta. Nemad armastavad liig palju mõttelist kõneviisi tarvitada. Ajalehtede veerud kubisevad mõttelistest lus-, sus-, us-, lõpulistest nimesõnadest, nii et kõrvad neid kuuldes kohisevad. Seal juures haavab see veel iseäranis kõrvu, et suur osa neist sõnadest valesti on sünnitatud, ja selle tõttu väga tumeda tähendusega on. Üks leht kirjutab vahest inimsus, vahest inimlus, ilma et nende kahe sõna tähenduses vahet saaks teha. Niisama leiame vahest isamaalsus, vahest isamaalus. Vahest on sõna õiglus sõnast õiglane, vahest sõnast õige tuletatud ja on tal selle tõttu vahest üks vahest teine tähendus. Kas see mõttest arusaamist ei peaks raskendama? Ma toon „Postimehest“ ühe näituse. Ühe ooperi arvustuses või kirjelduses lugesin ma lause: „Hiob kahtleb Jumala õigluse juures.“ Teises kohas, kus vabameelsemate Saksa meeste järeleandmist tiidebölianismusele jutt on ja vabameelsete seletust selle süüdistuse kohta arvustatakse, oli öeldud: „Meil ei ole põhjust selle seletuse õigluse juures kahelda. Kas on sõnal õigus mõlemas lauses ühesugune tähendus? Isikud, kellele ma

neid lauseid katseks Saksa keele ümberpanna andsin, panid esimeses lauses sõna õiglus ümber sõnaga „Gerechtigkeit,“ mis õiglast otsust, õiget kohut, õiglast meelt, õiglust, справедливость tähendab. Teises lauses pandi seda sõna ümber sõnaga „Wahrheit,“ s. o. tõde, tõsi, правда. Niisuguse ümberpaneku juures tuleb välja, et sõna õiglus esimeses lauses sõnast õiglane, teises — sõnast õige on tuletatud. Teises lauses oleks võinud ka sõna õigus seista, mis mitte üksi õiget seadust, Recht, право ei tähenda, vaid kõige pealt õiget sõna, Richtigkeit. Muidugi võib viimases lauses sõna õiglus ka sõnast õiglane, tähendus otsekohene (aufrichtig), tuletada, aga küsitav on, kas sõna tarvitaja nii mõtles. Asi oleks selgem olnud, kui siin mõte ilma nimesõna abita oleks välja öeldud, nagu näit.: meil ei ole põhjust kahelda, et see seletus õige, ehk tõsi ehk õiglane on. Igatahes ei tule sõna õigluse lugeja „Postimehe“ teises lauses mite kohe selle peale, et see sõna ka sõnast õiglane võib tuletatud olla. — Peale selle pahan-davad ajalehtedes kõrva niisugused sõnad, nagu jõuulus (vist sõnast jõuline) auulus, rahvalus, võimalus, kõlblus, komblus j. t. mille sarnaseid meie küllalt luua võiksimme kui meie niisugu-seid vormisid nagu tõelus, piinlus (piinlikkus), õnnelus, rikkalus, valelus, täielus (sõnast täieline) oma keele iluks hakkaksime pidama. Ka n d lõpuga uued nimesõnad, nagu muljend ja teised sellesarnased, ei täida keele seaduste ega ilutundmise nõudeid

Missugused on siis need seadused, mille järele meie uusi sõnu luua võime? — Võtame kõige pealt us - lõpulised sõnad käsile.

Katsume esiteks lõpu us tähedusest aru saada.

(Järgneb.)

---

## Aruanne murde uurimiste üle Saaremaal.

W. Grünthal.

(Järg 1).

Sõrve keelt üleüldiselt karakteriseerides võiks järgmist rõhutada. Peale seesuguste nähtuste, kui  $\bar{\varepsilon}$  (avar *e*)  $\bar{a}$  asemel, samuti nagu lõunapool lühikesegi  $\bar{a}$  asemel varem *e* jätkaja *i*

1) Vaata „Eesti Kirjandus“ 1910 nr. 1, lhk. 27. Sealsamas on järgmised tähtsamad trükivead ära parandada:

Lhk. 28, rida 4 üleval seisab *saü*, loe *saü*.

„ „ „ 6 „ „ *tēDmä*, „ *tēDma*.

on, *au* asemel *äu* ja *õ* asemel *ö* ehk *o*, millest enamalt juttu on olnud, avaldab keel üleüldse kanget püüdu algupärasid mitte-huulhääli huulhäälteks muuta, kui labiaalne ehk huultega artikuleeritav konsonant eel käib, nagu *püzut* (pisut), *püu* (peo), *püll'u* — pillu, *pühud* — pihud, *puGi* — maruhoog, mis vähehaaval sõnast *pagin* arenenud on, esite *pogi(n)* kujuliseks muutudes ja sellest *u*-liseni astmeni, *müdu* — mitu, *vömmal* — vemmal, *vörst* — verst; sagedaste võib õige tuntavat labialiseeritud *a*-d puhta *a* asemel labiaalkonsonandi järele kuulda, nagu sõnades *m<sup>a</sup>ksmä*, *p<sup>a</sup>ks*, *v<sup>a</sup>ks* jne. Konsonantide alal juhitud tähelepanemist iseäranis *s*-e arenemise kohta, *tö'r'ss*, *va'r'ss*, *kö'r'ss* — tõrs, vars, kõrs, mis ühenduses teise silbi algupärase vokaali kadumisega on, samuti seesuguste *ss*-liste partitivuste kohta kui *inimessi* — inimesi, *reBassi* — rebasid, *punassi* (pandagu *d*-e leidumatuski tähele, mis kõige lühemalt *inimes<sup>t</sup>*, *reBas<sup>t</sup>*, *punas<sup>t</sup>* — moodusi oletavad ja muude tõenduste kõrval näidata aitavad, et Eesti keeles teatavas keelearenemise ajajärgus pikk vokaalgi 2-ses silbis on olnud). Huvitav on konstateerida, et seesugused sõnakujud kui „*venitamisi*“ samuti *ss*-lised on, siis „*venitamiss<sup>t</sup>*“, mingisugune sisemise objekti partitivus, kui mitte illativus. Ei tarvitse seesuguste *w*-e kadumiste kohal peatama jääda, kui sõna kujudes *sari*, *iäri*, *sui*, *taru* (liha) taigliha, mis õige vanad ja mannermaalgi laialiselt tavalised on, niisama kui *w*-e kadumise kohal labiaalse vokaali ees, mis nähtavaste *o*-st *w*-ks arenedes on kadunud, nagu *okk* — wokk, *ö* — wöö, *oletama* — woletama, woolima jne.; nähtus on ühine kõikide Saaremaa murretele ühes Muhuga, niisama kui algupäraselt sõna keskel olnud *n*-e kadumine, seesugustes sõnades kui *vāGe*, *ake*, *puGi* — waagen, aken, pagin. Tähelepandavam on ehk see, et poolvokaal *i* üleüldiselt alal on püsinud, siis alati *ajama*, *maja*, *paju* üteldakse, samuti nagu *saju*, *muja* gen. sõnast *muda*, *uju* sõnast *udu*, milles *i* algupärasemat

Lhk. 28, rida 10	üleval seisab	<i>noiD</i> ,	loe <i>no iD</i> .
„ „ „ 30	„ „	sündimist,	„ sundimist.
„ 29, „ 6	„ „	Kidebe,	„ Kiidebe.
„ „ „ 29	„ „	<i>tēDano</i> ,	„ <i>tēDānD</i> .
„ „ „ 45	„ „	(eluta),	„ eluta.
„ 30, „ 2	„ „	anga se,	„ pangalise.
„ „ „ 6	„ „	meretaoliste,	„ ühetaoliste.
„ „ „ 13	„ „	Lõu põllu,	„ Lõupõllu.
„ 31, „ 3	„ „	<i>Juha'n'</i> ,	„ <i>Juhan'</i> .
„ „ „ 4	„ „	<i>sā'n</i> ,	„ <i>sān'</i> .

oletatavat \**ð*-d edustab. Teatav huvitus on selleski, et Sõrves *iēDānD*, *iōskānD*, *anDānD* jne. kõneldakse, mis ehk rootsikeelse rahva muutumise aega edespidi ühenduses muude keelete nähtustega lubab lähemalt kindlaks määrata, mis igatahes vähemast nendesse aegadesse tagasi ulatab, kui Saaremaal veel üleüldiselt sõnakeskiste vokaalide kadumist ei tuntud. Sama poolest tähtis on see, et algupärase 2-se silbi vokaal eelkäiva poolvokaali või konsonandi kadumise järele eelmise silbi vokaaliga liitudes mitte *o*-liseks diftongina edustatud ei ole nagu idapoolses osas saart ja üleüldse mannermaal, vaid *u*-lisena, millest oletada võib, et *o* arenemine *u*-ks teises silbis juba sündinud oli, kui vahekonsonant või poolvokaal kadus. Seegi nähtus võib omast kohast teatavat kronoloogilist tugikohta eelnimetatud küsimuse kohta anda.

Mis sõna tagavara kohta ütelda tuleks, on loomulik, et suurem osa sõnu tervele Saaremaale ühised on, nagu *re'nd* — laud, *kōst* — lusikas, võrreldagu liivi keele *koi*, *tīdūz* — kiire, võib olla, ehk ühenduses rootsikeelse *tida* — sõnaga — aegsaste, *ōrt* kohe, rootsikeelne *fort*, mille tähendus sama on jne. Arusaadav on samuti, et Sõrve iseäranist lähedat puutumist edelapoolse saare osaga avaldab, ka sõnavaragi poolest. Ülearune ehk oleks siiski seesugusid kogu edelapoolsele Saaremaale ühisid sõnu esitama hakata, kui *pigem* — ennemine, soome *pikemin*, mis sama on — sõna ise on ühenduses soomekeelse *pika* sõnaga, mis kiiret tähendab ja mille vana instrumentaalist *pea* soomekeele *pian* edustab — *rakk* isesugune vähem riist, sigade söötmiseks või seesuguseks otstarbeks, *ave* ehk *āve* — pude, mure, habras (jääst, lihast, köiest) j. n. e. Tahaksin ainult iseäralist tähelepanemist mõne rootsikeelse laensõna kohta juhtida, ehk teiseks, seesuguste huvitavate algupäraste sõnade kohta, millel oma keeleajalooline või kultuurihisooriline tähtsus võib olla. Seesuguste sõnade kõrval kui *illing* (äkiline tuulepuhang), mille *il*, *iling* j. m. sõnakujusid kuni Virurannani tuntakse ja mille vastav sõna läti keeles *ihlinseb* ja leedu keeles *ilinge* kujus leidub, mis aga kõigis keeltes kahtlemata germaanikeelne laensõna on, eesti keeles kõige lähemalt rootsi keelest, kus seda *il* vastab; *pank*, mis õige laialiselt tuttav on, mida rootsi *bank* nii sõnakuju kui tähenduse poolest vastab, võrreldagu inglise keele *bank* kallas; nimetatagu *Fro<sub>i</sub>*, mingisugune kuub, mida vanast Sõrve pool tarvitatud, kahtlemata rootsikeele *tröja*, mille tähendus sama on, *ozmuz* malm, rootsi *osmundsjärn*, sõna, mille tarvitamine kahtlemata mitte väljaspool saarestikkugi tundmata ei ole, *laga* gen. *lā* rootsi *lag* soolvesi — sõna on peale Sõrve [ise-



äranis] üle terve edelapoolse osa Saaremaa õige tavaline, *völling*, sõna, mida halvaks pidavalt paksu leeme, isegi pori kohta üteldakse, rootsi *velling* puder, mille tähenduses see soome keelegi *velli* kujul laenatud on. Algupäraste, kahtlemata õige vanade Saaremaa omade sõnade alalt esitatagu järgmisi: *sugema* — sündima, millekski minema, tekkima, võrreldagu soome *sukeutua*, mis tähendusegi poolest sama on — sõna on nüüd ainult Saaremaal, peale Sõrve, Sõrve naabrikihelkondade piirides veel tarvitav. Ehk teda väljaspool tarvitamise ala üleüldse õige sagedaste naljatades kuuleb, oleks ehk ometi asja teda kirjakeelegi vastavõetavaks soovitada olevat, seda enam, et kirjakeeles fakt. *soetama* olemas on, mille tähendust siiski kitsendada võiks, nii et sõna algupärase „*produtseerima*“ aime saaks, kuna nüüdse „*soetama*“ aset omal ajal tarvitusel olnud „*nõutama*“ täita võiks; *sõrsk*, g. *sõrza*, metspart, võrreldagu soome *sorsa* part; *aga* gen. *â*, ka ühenduses *tuule aga*, kiuline pilv, eelmine sõna tähendab lehtedega oksa ja on soomekeelse *hako* sõnaga võrreldav, mille tähendus sama on, — sõna on laialiselt üle terve edelapoolse Saaremaa tuttav; *õDre-med*, õite, iseäranis toominga õite kohta, võrreldagu võru-setu *hâi(e)rmü* ehk *hâi(e)lmü* õis, soome *hedelma* — vili, *heilmöidä* — õitsema (rukki kohta), *heisipuu* — õispuu, sõna ise näikse mingi leedu-läti laensõna olevat, läti *seede* — õis; *hiiletuled* — kilged, mis merel olivate tarvis rannal tehakse, et need ära ei eksiks; *ammurgas*, põhjapoolses osas Sõrve tuleb sõna *ammurik* kujul ette, nagu ta väljaspool Sõrve *ammukaar* kuulub; ta tähendab vikerkaart ja on kahtlemata samasugune sõnaühendus, mille esimesel poolel *amb* — *ammu*-ga vibu, tegemist on, võrdle soome *ampua lasta*; *u'nn* näit. *irre-u'nn*, püstilaotud tornitaoline kogu, mille vähendav sõna *unnikas* kirjakeeles üleüldiselt tuttav on. Kahtlemata on seesugused compar. kui *tâmal* sõnast taga ja *edemal* sõnast esi, õige vanad sõnad, mida kirjakeelegi vastuvõetavaks võiks soovitada. *Maja* - *wõrk* = *maja* urtsik, nagu sõna algupärane tähendus näikse olnud olevat, ka soome keele *maja* järele otsustades, mis sama tähendab. *Wabuaid* — võrkaid, aiaga piiratud koht, kus võrkmajad on ja kus võrgud kuivamas käivad. *Pärimine* iseäranis vanade inimeste kõnes, — kõige viimane. *Süwa* — sügav, nagu sõna Tartu murde alalgi kuulub ja mida Soome *syvä* täieste vastab.

Mõne nädalase vaheaja järele, mis kodumail olnud olin, pöörsin Kuresaare kaudu uuesti tööväljale; sedakorda K ä r l a kihelkonda, et sealt siis pärast Kihelkonna ja Mustjala poole edasi nihkuda ja kui võimalik kunni Kaarma kihelkonna piiri-

desse jõuda, mida viimast ometi seda puhku täide ei saanud saata. Kärļa kihelkonna maakohad on üleüldse nõmmelised ja lagedad vastu kakku; merepoolisel küljel madalaks tasan-dikuks muutudes, Paadla ja Suure lahega Kuresaare ümbruses, kerkib maapind vastu Sõrve lõunapool, Himuste läheduses, võim-sateks seljandikkudeks, millel kogu Saaremaa kohta kõige kõrgem punkt üteldakse olevat, ja vastu loode ja põhjapoolist ilma-kaart avaldavad maakohad vaheldavat liiva ja sõmera kangru-list iseloomu, Kihelkonna ja Mustjala poolses osas, kus metsad, peasjalikult männimetsad, liivarikastel maadel rohkenevad ja ühenduses vetega kaunid maastikkusid sünnitada võivad, nagu Kärļa kiriku paigus, kesk mahedat ümbrust, sügavas liivasängis voolava jõega; või Pühajõe rahusad maakohad enese allika rikkusega, kesk liivarikkaid kaldaid tumerohelise lepa võsas-tikuga ehk soopärase, vähe tumeda iseloomuga Särumetsa äär-sed maad enese metsa rikkusega, mida õigusega üheks kauni-maks kohaks kogu Saaremaal peetakse. Rahva tüüpus, sage-daste tumevereline, keskmise kasvuga, ei avalda neid iseloomu-lisi tunnismärke, mis lõunapoolsed sõrulased — pikad saleda kehaehitusega, heleda verega, isesuguse punetava näojumega — ilmed, mis asja annavad neis kergeste rootsipärast rahvatõugu aimata, kui mitte täieste segamata, — sest mitmes kohas lõuna-poolseski osas leidub vanu eestipärasid paiganimesid — siis vähemast õige puhtana püsinud; — hoolimata sellest, et Kär-lalgi rootsi rahva riie enese iseloomulise sukasääre taolise mütsiga naesterahvastel, vähemast vanematel, üsna tavaline on. Ja mis keelesse puutub, siis avaldab see samuti võimsaid rootsi keele foneetika jälgi, nagu terve edelapoolse Saaremaa keel üleüldse, mis Sõrve ja Kärļa kihelkonna kõrval Mustjala, Kihel-konna, Kaarma ja vanematel aegadel ehk seda ja teist raja-külakonda Valdjala ja Püha kihelkonnas käsitanud on, — mitmesugusid ühisid häälelisi arenemisi, mis Saaremaa keele-liseltki kahte pearühma — gruppi lahutamiseks asja annab ja mille isesugused varjundused ja suuremad ehk vähemad lahku-minekud üksikute kihelkondade või paikkondade murde oma-dused sünnitavad. Mis eraldi Kärļa kihelkonna keele kohta, siis on siingi *õ* asemel *ö* tavaline, isegi algupärases diftongis *ou-s*; väljavõttena ainult sõna *no<sup>i</sup>D*, mis vähemast vanemate kõnes *o*-lisena kuuleb; *ä* asemel *ē* või *ē* sõnades *tēDmā* resp. *tēDmā*, *pē* resp. *pē*, *ē* resp. *ē* algupärase täädma, pää, hää asemel, *ē*-lised formid ainult üksikutes külakondades nagu Paadlas ja selle läheduses, kuna *ε* üleüldine on; tugev labia-lisatsioon: *pūsut*, *püu*, *pülluma*, *vömmal*, *wö'r'st*; algupärase

teise silbi *o* asemel *u* algupärase esimese ja teise silbi vokaalide liitumisest sündinud diftongis nagu *ka<sup>u</sup>B*, *pü<sup>u</sup>*, *va<sup>u</sup>D* jne.; isesugune teise silbi vokaali käsitus seesugustes juhtumistes nagu *tēDānD* resp. *tēDānD*, *a<sup>n</sup>DānD* jne. — keelelised nähtused, mida Sõrvest juba nägime ja mis tervele edelapoolsele saarele omased. Sagedaste, nagu Sõrveski, kuuleb, vähemast vanemat põlve *it<sup>o</sup>lema*, *nīD*, *eiet<sup>i</sup>*, *ve<sup>i</sup>* tarvitavat. Kuid *āu* asemel, mis

Saaremaal ainult Sõrve piirides ja — huvitav küll — Hiiumaalgi ette tuleb, on *au* nagu Kihelkonnalgi, Mustjalas ja mujal. Ja Sõrve ja Kihelkonna murdele omane accent gravis kaob teisel pool Hirmuste lähesid külakondi Sõrve rajal vastu Kaarma kihelkonna piirisid, kus nimetatud musikaline rõhk ainagi nüüd leidumata on. Kuuleb veel *i<sup>l</sup>mā*, kuid seesugused kolmandad

välteid kui *enn<sup>e</sup>*, *sōm<sup>e</sup>*, *iōm<sup>e</sup>* on vöörad, samuti nagu seesugused part. plur. kui *inimessi*, *ubassi* vastu Kaarma kihelkonda vähehaavalt kaovad. Ehk sõnavara üleüldse suurt lahku minekut ei avalda, on siiski ühed ja teised Sõrves tavalised sõnad tundmata ja asemele ilmub uusi, ehk küll vähesel arvul, mida Sõrves kuulda ei ole. Sõrve *kōda* asemel, milleks reht kutsutakse, kuna rehi seal vähemast omana sõnana tundmata, tuleb *rehi*; *rohe* — küna ei tunta. Kärla pool enam, ehk küll seesugused sõnad kui *massak* ja *nilwak*, milleks omal ajal terves edelapoolses osas Saaremaad sääske ja tigu kutsutud on, püsivad; ja Sõrve poolne *wiherik* tuulehoog on vööras. Üleüldse võiks ütelda, et need karakteristilised omadused keeles, mis Sõrve pool nii palju tihedamad näikse olevat kui mujal, vähehaaval harvenedes vähenevad ja ära kaovad, seda enam mida rohkem maa südamesse kaugenetakse, kui ka keel kõigis edelapoolsetes murretes üleüldiselt enese iseloomulised peajooned alal hoiab. Teatavat keeleteadlist huvitust Kärla murdes võiksivad ehk seesugused sõnakujud pakkuda, kui ainult Kärla kihelkonna piirides ettetulev *kassik* (kirjakeeles kaasik), mis kahtlemata vanem ja algupärasem on kui muidu Saaremaalgi üleüldiselt nüüd tarvitav kaasik enese pika *a*-ga ja ühekordse *s*-ga — selle järele otsustades, et Saaremaal *sk* nõrka astet, oletatavat \**sy*-d *ss* edustab, võrreldagu *kessik* — kesknädal, kolmapäev, sõnast kesk; *pa<sup>e</sup>z* — praegu, mis nähtavaste rõhutumas seisukohas algupärasest nüüdki vanemate inimeste kõnes kuuldavast praegusest sõnakujust sündinud on; *lindama* pro lendama, mis siiski väljaspool Kärla piirisi Kihelkonna pool ette tuleb. Kuid palju rohkem tähelepanemise vääri line on seesugune verbaalne form kui *tā tulne*, *tā olne*, *tā läine* (ta tulnud, olnud, läinud), mida ühenduses 3-da isikuga

singul. ja plur. mingisugusena relativusena tarvitatakse, samuti nagu kirjakeeles *ta resp. da* lõpulist infintivust, mille tekkimise ajaloo kohta esimene omast kohast valgust heita võib. Kui nimetatud sõna-formid, mida Kärla kihelkonnaski ainult kitsal alal, peaasjalikult Nõmpa, Söömbe ja Kandla ümbruskonnas kuulda võib, mitte vanad potentsiaalised ei ole, mida Sõrve loodepoolseski nurgas ennevanast mõni põlv tagasi kuulukse tarvitatud olevat, seesugustes ütelistes kui *kas ta saaneb või ei saane* (kas ta küll saab või ei saa), *kas ta olneb või ei olne* ja mida mujalpool mannermaal, iseäranis rahvaluulest, nii sagedaste leiab, siis võiksid küsimuses olevad formid mineviku partitsipiumi genitivused olla, nagu soome keeleski üteldakse *hän (sanotaan) tulleen, olleen, lähteneen, (ta (öel-dakse) tulnud, olnud, läinud (olevat)*. Kirjakeelsid *tulla, olla* jne. eelnimetatud formidega kõrvutades pandagu sedagi tähele, et vastavad relativused üleüldse Saaremaal e lõpulisel on, siis ta *tulle, olle* (tulevat, olevat), mis asjalugu neid [siis] infinitivusest, kus *a* on, täieste lahus hoiab.

Mitme asja poolest, mitte üksi etnoloogiliselt — rahvateadliselt, vaid keeleteadliselt ja, võib olla, ajalooliseltki huvitavat pakub Kihelkonna mereäärne kihelkond vastu suurt merd. Ei tarvitse kauemine selle kohale peatama jääda, et meri siia loode marudega ühes haakrikuga — nii kutsutakse kogu edelapoolsel Saaremaal asju, mida meri maale heidab — alati inimesigi rannale on uhtunud, nii muinasaegadel, mil merehädalisi surm või orjus ootas, kui ka hiljemine, millal kokkumata randlane enam nende elu üle otsustada ei võinud. Nõnda ei ole laened hallidel aegadel mitte üksi vikingid maale toonud, vaid võrdlemisi hilistel aegadelgi hollandlasi, kes rootsi vägevuse ajajärgu kestes ja hiljemini maailma meresid enese laevastikkudega valitsesivad, isegi palju lõunapoolsemate rahvuste liikmeid hispaanlasi ja portugaalasi nagu neegridki; mida kõike siiski enam kuriosumi tõttu nimetada võib. Kahtlemata samad laened ja tuuled on maale toonud needki rootslased, keda üleüldse Kihelkonnal, Mustjal ja Sõrve mail on olnud ja kes ranna poolt nähtavaste vähematena kogudena kohe maa südamesse valgunud on, Kärla, Kaarma ja osalt ehk Valdjalagi piiridesse, peale Püha kihelkonna edelapoolse osa, kus mere lähedus samasugust osa on võinud mängida kui vesikaarepoolsel rannal. Kuid millal ja missuguste faktorite mõjust nimetatud kihelkondades nüüdki veel nähtavale tulev Rootsi element Saaremaa pinnale on ilmunud, on raske ütelda. Palju kergem selle vastu on otsustada mis vahedes ja proportsionides see ida poolt, nähtavaste Muhumaa kaudu, esimestel aastasadadel varemalt sisserännanud sõjaka soomesugu tõuuga on

olnud; kus ülepea Rootsi elementi võib arvata olnud olevat ja kus paigus see end võrdlemisi puhtamalt on jõudnud alal hoida, muu seas ehk selle pärast, et see kompaktilisema massi sünnitas ja (selle) et see enam või vähem eraldatud võis olla, nagu näituseks Sõrve poolsaarel. Mis iseäranis Kihelkonna poolse rahva tõuu kohta ütelda, siis võiksid siingi üleüldse valitsevad pikergused pealuud, pikerguse näoga, nagu saleduski tugevat rootsi tüüpuse nähtavale tulemist avaldada, ehk küll valvakus punetava näojumega siin nii tavaline ei ole kui Sõrves, enmine ehk selle vastand. Kuid teiselt poolt laialiselt leiduvad vanad eestipärased paiga nimed, isegi ranna kõige ligemas läheduses, niisama nagu maalinna olemas olemine näikse tunnistavat, et siiski valitsev element soometõuline on olnud. Teatavat lahkuminekut üleüldisest Kihelkonna tüübusest näib Tagamõisa rahva tõug edustavat, kus peajasjaliselt lühem kasv ja ümmargusemad näojooned valitsevad.

Keskmisses osas kihelkonda keskaegsest kloostririkirust lõuna ja kaku pool, kus Audaku kohal võimsad sõmera ja liiva kangrud maise maad joonivad, ja vastu maakaart ja ida kuni Kärla ja Mustjala piiridesse küünivad suured okaspuumetsad, vahelduseks siin ja seal väikesi lohkusi või kiresi saju vetest, mis ühenduses lehtpuude salkudega maastiku meelepäraseks ja lõbusaks teevad. Ja ülevalt seljandikkudelt, mis lõuna sihis või põhjapoole Tagamõisa poolsaarel piki randu kerkivad, muutub vaade avaraks kaugele merele ja üle edelapoolse laheäärse madaliku kirikutorniga ja ümberkaudiste majadega. Ja alamal on kihelkonna mahedad lahe käärud, nii rahulised ja varjulised vastu suure mere vägevast laenetust, mille viimased jõud sinna rauevad. Kui Tagamõisa poolsaar üleüldse kõrge kidur paepealne maa on, paepealne samuti nagu madal ja lage Atla, Haustla ja Karala neem ja terve lõunapoolsem osa Kihelkonda, loikudega ja padumaadega siin ja seal, mille veed läbi paeranga valguda ei saa, siis on ometi metsad lagendikkude järele enese vaheldavuses Tagamõisa ja Tohku ümbruskonnas seda rahustavamad, nagu idülliline Undva külagi, kõige pärimine vastu põhja kaart, kesk sõmerasi ja kivisid tühju ja õudsid randu, kuhu ulgumere laened, vastu kivisid veealustes õõnsustes isesugust tumedat kivisevast häält sünnitades, maha käivad ja vastu madalikku sihisevaks vahuks murduvad. Need on need rannad, kus nüüdki veel tumedate ja maruste õõde aegu randlase soontes muinasaja saarlase kirg tuksatab, kui mere poolt pauk läbi pilkase pimeduse raueb, märgiks, et laev kesk laenetust paagi tuledest kõrvale kaldudes rahusse jooksnud on — nii sagedane nähtus neil hädaohulistel vetel — enesega tuues haakrikku, mille rõõmu kõik, vanast rau-

gast vähegi arusaajani lapseni, mõistavad; millal kõik, kellel jalgu, et liikuda, ranna poole tormab, ratsa või ratastega, õlal kirved, pootsakid ja kõiksugused riistad lõhkumiseks ja kangutamiseks; millal naesed niisama kohkumatuteks muutuvad kui mehed, murdva laenetusega heideldes, et aga laevale pääseda ja osa saada sellest, mis veelgi meeltes elutseva rannaõiguse järele randlaste oma on.

Mis keele kohta, siis on, nagu tähendatud, accent gravis siin niisama tavaline kui Sõrveski. Kuuleb  $t\acute{e}Dm\grave{a}$ ,  $p\acute{e}$ ,  $\acute{e}$ , teadma,

pea, hea ja  $\acute{e}$  ära tähenduses; viimane on iseäranis tähtis kronoloogiliselt,  $ou\ \acute{o}u$  diftongi asemel, kuid ainult lõunapoolses osas, põhjapoolses on  $\acute{o}u$ , ehk küll üleüldse *noid* üteldakse. Nagu Sõrveski ja laialiselt mujal kuuleb seesugusid sõnakujusid kui *inimessi*, *tõrssi*, *ilmä*, aga *liha*, *lähén* asemel kõneldakse *lēhe*, *sūwa* asemel *sūa*, *w* kadumisega. Ja Altla,

Haustle ja Karala poolt leiab *sūā*, *nāhā*, *tehā* isesuguse labialiseeritud *a*-ga, samuti nagu see neem ainukene koht Saaremaal on, kus spirant *h* alale jäänud, mille hilist kadumist

Sõrveski seesugune sõnakuju kui *i<sup>u</sup>ssi* näikse tõendavat. Huvitav, et siin täieste veel vahet võidakse teha sõnade vahel, mis *h*-lised ja mis *h*-tumad olnud on, arusaadavatel põhjustel sagedaste palju õigemine, kui meie kirjakeeles, kus *h* kui surnud hääle tarvitamist üksi teatav juhtumine, isegi isikute järele muutuv maitse ja tuju on määramas olnud. Nõnda näituseks *i<sup>n</sup>D*, kiim võrdle soome *inta*, mis sama tähendab ja *into* kikk kirk, innostus, vaimustus; sõna on üle terve edelapoolse Saaremaa tuttav ja kodune; selle kõrval ometi *hi<sup>n</sup>d*, *hakkama*, *hani*, *hiilgāma*, *hernes*, aga „äkist“ *h*-tumana, kuna kirjakeeles mitte just üsna haruldasena seesugusid sõnakujusid näeb kui häkitselt, heila(!) jne. Kuid siingi näib üleüldine *h*-tu keel *h*-a tarvitamise teadvuse kohta segavalt mõjuvat, loomulikult seda rohkem, mida noorem põlv on, nii et, kes teab, siingi üleüldiselt lähemas tulevikus *h*-d iga vokaaliga algava sõna algusel tarvitama hakatakse, kui see täieste ära ei kao. Nagu Altla, Haustla, Karala ümbruskonna keel mõnes asjas üleüldisest Kihelkonna murdest lahku läheb, nõndasamuti avaldab Tagamõisa poolne murre terve rea iseloomulisi jooni, mis seda mitmeti palju lähemale ehk Mustjala keelele paigutada lubab kui Kihelkonna poolsele. Seesuguste sõnade kõrval, mis

tavalised üle edelapoolse Saaremaa, nagu *tōne*, vagane, (veest, ilmast), mida soome *tyyni* täieste vastab, *waiak* ehk *wajakaD*,

idapool *vâGaD*, puudu-sõna, mis väljaspoolgi Saaremaad tuttav on, *merik* gen. *meriGa*, mereharakas või seesuguste sõnakujude kõrval kui *oiune*, udune, *oiu* gen. sõnast *udu*, *koiutud* — kuduma, *tänak* — tänav, mis Kihelkonna piirides ja lõunapoolses Mustjala kihelkonnas ette tuleb — juhitage tähelepanemist iseäranis seesuguste Tagamõisa keelele iseloomuliste sõnakujude kohta kui *kits* — kes, gen. *kille* vanematel *kinne*, inf. *tappäma*, *iôskama*, kus teise silbi vokaal kadumata, *pèkonD*, salk, hulk, sõna mida kirjakeele soovitada võiks, muidugi mõista, „pääkond“ kujus; lõpuks selle isesuguse eituse sõna kohta, mis terves Mustjala kihelkonnas tarvitav ja mis *parez* — praegu — sõna kõrval sealse murde nii kergeste ära tuntavaks teeb. Nimelt *end* — partikel, seesugustes ütelistes kui ta *äi tule end*, ta ei tule mitte — sõna, mis kahtlemata rootsipärane ja rootsi ühiskeele *intet int'* sõnakujuga sarnane on. Kuid enne kõike ei või nimetamata jätta seesugusid sõnakujusid kui *kèeD* — käed, *mèeD* — mäed, *nè<sup>e</sup>B* — näeb, mis üksi Tagamõisa keelele omased ja millel piks  $\hat{a} > \bar{\epsilon}$  resp.  $\bar{e}$  arenemise kohta oma tähtsus ei puudu.

Pärast seda kui Kihelkonna „kirikonna“ piirid Lahetaguselt kuni Undva pärimiseni ninaseni läbi olin käinud, rändasin Mihkli-kuu keskpäigus mööda Odalatsi ja Pidula kaudu minevat teed Mustjala piiridesse, et sealpool tööd jätkata. Siis kui Mustjala kihelkond läbi võetud ja teekond kunni Pahapilli raja külani, vastu Karja piirisid, ulatatud oli, jätsin Mihkli-kuu lõpul töövälja nädalaks ajaks, mille järele oktoobri-kuu alguses Kaarma poole läksin.

Mustjala kihelkond on üleüldse rikas männimetsadest, mida siingi suuremalt jaolt liivaseljäändikkudel kasvab, iseäranis lõuna- ja idapoolses osas, mis rändamise nii meeldivaks teeb; kuulus pangaga, mille hallikarvaline paekivi serv järsuna ja võimsana müürina kaugele üle Mustjala lahe vete lõuna poolt tulijale silma paistab. Samuti nagu Sõrves näikse siin isesugune valvakaveresus lõunapoolses ranna läheduses valitsevat, neis paigus, kus rootsipärane element arvatavaste tihedam ja sellepärast palju raskemine sulatatav on olnud, kõnelemata juba sellest, et siin nüüdki veel naesterahvaste rootsilaadiline rahvarie tasandavale mõjule palju paremine näib suutnud olevat vastu panna, kui kuskil mujal, peale Sõrve. Nagu Kihelkonnal ja Sõrves on siingi muusikaline rõhk tavaline ja nagu eelnimetatud kihelkondades kuuleb Mustjalaski seesugusid edelapoolsele Saaremaale iseloomulisi sõnakujusid, kui  $\hat{a}$  taha,

ala alla, *aiāB* ajab, *vaiak* puudu, vaja, *tēdmā* teadma, *pēl* peal, *inimessi* inimesi, *punassi* punasid, *sel'g, kül'g*, Saaremaa idapoolse *kūlg, selg* asemel, *varss* vars, *pörssad* pörsad, *ka<sup>u</sup>b* kaob. Kuid põhjapoolses osas muutub *tānak* Võhma küla ümbruses *tānavaks* ja *tōr'ss, kōr'ss, var'ss* asemel ilmub *tōriz, kōriz* jne. ja Pahapilli külas on juba *tōrz, kōrz* tavaline nagu idapoolses osas Saaremaad. Ja niikui Tagamõisa põhjapoolses osas kuuleb Abula ja Merise Kagalepa külas nähtavaste õige vana sõnakuju *tā* ta asemel, millest üle terve Saaremaa siin ja seal *tāza, tāst, [tähe], tiha* siin, siit, siia alale jäänud on, võrreldagu soome *tää* = see, nagu sõna algupäraselt demonstrativilist pronomenit tähendanud on, samuti nagu Tagamõisa poolsaarel ja eelnimetatud külades *on* asemel üleüldiselt *o* kõneldakse, mis Keiguste pool, Muhus ja vanematel aegadel õige laialine üle kogu Saaremaa näikse olnud olevat. Samuti on seesugused Mustjala murdele omased mineviku aja sõnakujud kui *ütliid, mõlliid, naerime, kuuli*, kahtlemata jäänused muistses keele edustusest, mille kohta nähtavaste mannermaa poolt tulnud tasandav mõju nii saatuslik on olnud.

Esimestel oktoobri-kuu päevadel, läbi sügiseste sajuste ilmade, mis vaheajal peale tulnud olivad, tegin enese rändamised pikuti ja laiuti *K a a r m a* kihelkonda põhja-ida pool kunni Püla ja Tõriseni, lõunapool Vaivere — Päikla — ja Ansikülani tungides. Maakohad üleüldse tasased sarapuu ja kadaka arud, kus siin ja seal kesk halli taeva alust lagedust edelapool jalg vastu tamme kandusi komistab — nagu tunnistuseks, et maa omal ajal rikas tammikutest olnud on, mille jäänusid nüüdki veel Lilbi ja Vaivere paigus ja Upa küla lähesel kaunil künkalisel maal näha võib. Kuid põhjapoolses osas vastu Mustjala piirisid muutub maastik sõmera ja liiva kangruliseks nõmme- maaks, mille seljandikkude vahelisi madalusi teinepool metsavööti soopärased tumemeelsed lagedad heinamaad täidavad, üksikud mahajäetud küünid hallide kuhjadega kesk tarna ja pikka vesiheina ehk üksikuid hanipaju puhmasid ja kidurid sookaskesi, mille taga teisel seljandikul olev Tõrise küla veer enese tuulingutega paistab. Kirikust loode pool olevate külade läheduses on Kaarma kuulsad paekivi murrud, kus nähtavaste tavalisest sauesem paekivi lademik, mis kogu Saaremaa aluspõhja sünnitab, arukordselt paksusi kordi moodutab, ja kus oma teatav kivitööstus olemas on. Ehk küll üsna külade külje all, on kivimurrud ometi naabri mõisa tollialused, mille omanikud paadikutel töötajate käest võetavat maksu alati jõudsaste on tõstnud. Naçu lõunapoolsemates kihelkondades on naesterahvad siingi omal ajal üleüldiselt rootsipärast rahvariiet kannud. Ja



teatavat rootsi elemendi olnud olemist näikse keelgi omast kohast tõendavat, ehk küll tüüpuse järele raske on midagi kindlat ütelda. Keel, mis üleüldse veel edelapoolse karakteristilised omadused on alal hoidnud, nagu  $\bar{e}$  sõnades *tēdmā*, *pēl*, *o* asemel *u* sõnades, nagu *vauD*, *kaub*, poolvokaali *j*, *ajab* ja *õ* asemel üleüldse *ö* — ei tunne enam seesugusid sõnakujusid kui *tör'ss*, *var'ss*, ehk küll *varss*, kõneldakse juba *törz*, *varz* jne. Samuti on accent gravis tundmata ja ühed ja teised edelapoolsele keelele iseloomulised nähtused on kadunud, võib olla ehk suurema läbikäimise tõttu enam lahku minevat murret kõnelevatega. Ka leksikaliselt pakub Kaarma murre vähem huvitust kui näit. Sörve või Kihelkonna poolne keel.

(Järgneb.)

---

## Kirjandusline ülevaade.

**Krohn, Kaarle, Germanische elemente in der finischen volksdichtung.** Zeitschrift für deutsches altertum und deutsche litteratur. Einundfünfzigster band. Lhk. 13—22.

„Germani ollused Soome rahvaluules“ — nii kõlas kõne pealkiri, mida prof. K. Krohn IV. Rahvastevahelisel Ajalookongressil Berlinis 1908 pidas ja hiljem trükkis andis. Kõnelejal seisab seal juures ka Eesti rahvaluule ja muinasusk silma ees, kas otsekohe ehk kaudselt, nii et meilgi põhjust on kõne sisuga tutvaks saada.

Nagu vanemad Germani keelemälestused Soome ja Eesti laenu-sõnades alale on jäänud, nii leidub kõneleja seletust mööda ka Soome ja Eesti suusõnalises rahvaluules Germani muinasusust, rahvaluulest ja vaimu-ajaloost jälgi, mida aga senni vähe tähele pandud.

Eel-Edda aegsest Põhjamaa usust saame Soome-Eesti ja Lapi muinasusu abil üsna selge pildi. Aluseks on temal vaimudeusk ja surnuteauustamine. Juba keeleliselt juhatab surnu hinge, „õndsas,“ nimetus *vainaja* Gooti keele poole, kus ta *vainags* kõlab, mis Saksa sõnaga *wenig* sugulane on. *Peijaiset*, *peied* = matusepidu ja *peijakas* = altilma vaim, surnud, vastavad Saksa sõnale *feige*. Feige ehk feg on see, kes surmale saagiks saanud, ja feige algkuju *faigaz* tähendab ohvripüha, surnutesõotmist. Puhtast Germani tüvest on hulk kohalikka vaimusid võrsunud: Soome *tonttu*, Eesti *tont* = Rootsi *tomte*, Soome *kratti*, Eesti *kratt* = Rootsi *skratt*, Soome *näkki*, Eesti *näkk* = Rootsi *näcken*. Kõrgematest jumalatest on *Thor* ja *Frey* germanlastelt laenatud. Sigivuse esitavat jumalat kujutati kui meest, kes laevaga ehk reega sõidab; ta kõrval tema

ema=naene. Soome *Sämpsä* on seesama, mis Saksa *Semse*, *Simse*=*Binse*, ja tähendab rohtu, mis pärast lume sulamist kõige varem tärkab ja karjale metsas esimeseks värseks on, = *Scirpus silvaticus* = meie korjad. Müristamisejumal *Tuuri*, *Tur-isas*, *Thor-isakene* ehk lihtsalt *Ukko*=rauk on ka naesemees. Soome *Rauni* ehk *Rööni* (-kkä) vastab Islandi sõnale *reynir*, Rootsi sõnale *römm*, mis seal pihlaka (vogelbeerbaum) nimetuseks tarvitatakse. See nähtus kinnitab müristamisejumala enese esialgset ühendust ühe teise puuga, tammega.

Vikingite ajast tuletab Balderi surma jutustus Lemminkäise õnnetumat otsa meele, aga mõlemate ühine hallik voolab ristiusust (Kristuse surm!) välja.

Kristlik keskaeg on Soome rahvaluulele kõige rohkem uut lisa toonud. Terve liik laule Õnnistegijast on Vene usku karjaste keskel alal hoitud. Nad ei ole neid aga mitte Vene naabritelt idast saanud, vaid oma Soome suguvendadelt läänest, enne kui viimased Luteruse usku heitsivad ja Rooma katoliku aja jutustavad laulud ära põlgasivad ehk unustasivad. Nõndasama on Eestis pool-katoliku ajajärgus legendasid Luteruse usku pöördud eestlastelt üle piiri Vene usku setude juure rännanud. Nii ei või need legendad mitte soomlaste ja eestlaste muinasaegne ühine varandus olla, vaid nad on alles hiljem oma eeskujud Germani rahvastelt pärinud ja siis iseseisvalt luuleliselt edasi arenenud, osalt koguni paganuse kuju vanade jumalate nimedega omandanud. Kalevala jutustavate laulude uurimisel on niisuguseid kaunisid legendasid iseäranis pealis-kaudselt ristiusku pöördud karjalaste keskest ilmsile tulnud. „Eepose peajutustus, kolme vägimehe laevasõit, et Põhjamaalt imetegevast sampot riisuda, on Ida-Soome rahvalaulikutelt kahe Lääne-Soome legenda motiivide alusel luuletatud. Teine kirjeldab Õnnistegija laevasõitu õppiijatega tormis; teine kõneleb, kuidas Jumala poeg kodust välja ratsutab, et päikest põhjast tagasi tuua; kuidas ta sinna jõuab, kurjad elanikud magama uinutab ja kojuteel tagaajajate käest pääseb; kuidas ta viimaks päikese kuldpuu otsa paneb, esmalt madalama oksa peale, kust ta ainult rikastele ja tarkadele paistab, siis aga vaeste palve peale kõrgemale oksale seab, kust tema valgus kõigile ilma vaheta heaks tuleb.“

Vähem mõju on keskaja rüütelite-balladed avaldanud, sest et aadelile Soomes vabade talupoegade kõrval vähe tähtsust jäi.

Iseviisiline on kodanlik rahvalaul neitsist, keda Saksa kaupmees maha jätab, aga karistuseks meres ühes laevaga hukka läheb.

Kõige rohkem katoliku aja mälestusi on nõialauludes alale jäänud. Need on kristlikul keskajal Germani nõiasõnade mõjul Lääne-Soomes tekkinud ja siit idasse rännanud, kus nende lühikene metrikaline kuju vabalt laienes ja sügavenes. Et nõialaulud mitte Soome-Ugri shamanismuse sünnitatud ei ole, järjeldab K. Krohn sellest, et laplased ja ostjakid küll nõiatrummi tarvitasivad, aga mitte nõiavormelid; et votjakide, tsheremisside ja mordvalaste lihtsad nõiasõnad Vene nõiduste järele on valatud; et eestlased ainult lühemaid, proosalisi lausumisi Germani iseloo-

muga tunnevad; et Vene usku karjalased üksnes Soome suurvürstiriigi piiri peal nõialaule pühade inimeste nimedega oskavad. Soome nõidumine läheb Läpi trummilöömisest selle poolest lahku, et tema uskumist sõna väe sisse otsegu lootust Issanda sõna, Jumala sõna, peale ära tähendatakse. Nõia kolm sõna, kelles nõialaulu vägi peitub, on Looja sõnad. Nõidade ideal on Önnistegija. Nagu tema pea seest toovad Soome lauljad oma mõtted. Nagu tema suust ja tema keelega lausuvad nad oma posimesi. Nagu tema käega puudutavad nad haiget. Nagu tema veri parandab vesi tõbist, kellega nad teda pesevad. Kuid kristlikud nimetused on Ida-Soomes muutunud. Paganuse mõisted on sekka immitsenud, nii et nõidused muinasaja värvil on saanud. „Aga Soome nõialaule on oma võrdlemata varandustest hoolimata ja selle peale vaatamata, et temale tõsiseid kui ka silmi petvaid paganuse hilpa selga on aetud, katoliku-germanikkudest lausumisesõnadest tärganud ja rahvalaulikute luulelisel ümbertöötamisel isetõulisele lopsakale õitsele arenenud.“ Iseäranis edenenud ja laienenud on katoliku-germanlikud ained n. n. s ü n n i s õ n a d e s, pealegi, kus nad jutustavate lauludega on ühinenud ja kokku sulanud. Ei kuskil, ei jutustavates ega nõialauludes, ei tule ette, et paganuse mythos kristlikuks legendaks oleks muutunud. Küll aga leidub ümberpööratud näitusi ühtelugu. Ülepea ei ole Põhjas kindlate vormelite tarvitamine lausumise juures mitte primitiivlik. Isegi e b a u s u k o m b e d, mis eel-ajaloesse tagasi näivad juhatama, ei ole kaugelt kõik mitte esialgsed, vaid enamaste kui kulturaasadus ühelt rahvalt teisele edasi antud ja üle võetud. Kuna Lutheruse, varem katoliku usku soomlastelt tuhandeid ebausupruukisid üles tähendati, oli nende saak Vene usku karjalaste asupaikades Soome rajal ja Aunuse kubermangus vähene, sest et neil otsekohene kokkupuutumine katoliku-germanliku läänega puudus. Nõiasõnad on seal nii võõrad, et karjalased Lutheruse usku karjaseid palkavad, kes loomade lausumist oskavad. Seda-mööda peavad nõiasõnad, mida Lutheruse usku soomlased „paavsti-usuks“ nimetavad, suurelt osalt keskaja kristliku nõidumisega ühenduses seisma. Nad on germanlaste vahemehe ametil saanud kulturavara.

Soome r a h v a m u i n a s j u t t u d e s tulevad sagedaste vanemad kujud ette, kui vastavad kohad keskaja loomaeepostes. Siiski on proosajutustused igalpool kõige vähem rahvaste oma pärisvara, vaid on peaaegaliselt mitmest hallikast võõrsilt rännanud.

Isegi väikeraamilises miniatuur-luules, nagu mõistatustes ja v a n a s õ n a d e s, tundub Germani mõju, Skandinaavia oma Soomes, Saksas ja Eestis.

\* \* \*

Meie oleme prof. K. Krohni kõne laiemalt lugijatele ette pannud, sest tema võtab siin oma paarikümne-aastase hoolsa uurimise vilja üle-vaatlikult kokku, mis muidu raamatutes ja ajakirjanduses laokil on. Ja K. Krohn on kõne all olevas aines praegu kõige sügavam asjatundja, ka Eesti vanavaras.

Teiseks on K. Krohni kõne peatum, nõialaulude sündimine ja omaduseküsimus, Dr. J. Luiga harutuste läbi Eesti Kirjanduse Seltsi koosolekul Tallinnas 1908 ja Tartus 1909 meilgi päevakorrare kerkinud ja nõuab vastust. Sellepärast on neil, kes vaidlusest osa võtavad, vististe soovitat, kui nad autoritetlikust küljest küsimuse otsustamist kuulevad.

Kui mina siiski vastu vaidlen, siis ei sünni see minu poolt mitte kui asjatundjalt vaid kui asjaarmastajalt, kelle rindu hulk kahtlusi on kogunud. Ja teiseks jään Eesti vanavara juure, sest et see meil kõige lähem ja tuttavam on.

Prof. K. Krohni kõne on peatükk noorest, aga lopsakalt võrsuma lõõnud võrdlevast usuajaloost. Nagu noorsugu igalpool, nii teeb ka see noor, aga iseteadlik teaduseharu ülemeelelikka hüppeid ja nõuab, et teised neid ümberlökkamata tõeks tunnistaksivad, kuna nad kainel läbikatsumisel seebivee-vullikesteks õhenevad ja koost lagunevad. Aastakümne eest juhtis nõnda Friedrich Delitzsch Vana-Testamendi juured Paabelisse. Praegu on tõus veel kõrgemale ulatamas. Kalthoff-Smith-Jensen-Drews'i vool teeb Uuest-Testamendist ja evangeliumist Paabeli mythose, Rooma politika, Kreeka mõttetarkuse ja Juudi usuteaduse vanema kultura edasitõukavate jõudude sulatise. Vala judaismus, stoa, Philo ja muud katlasse ja välja kargab sealt ristiusk nagu keemialine präparat. Aga ka keemialist präparati ei saa ilma keemikuseta mõtelda, kes aineid segab. Sedagi osa ei jäeta enam Jeesusele, vaid tema ajalooline olemine kustutakse julge käega maha, raudseks sambaks peetud ajaloolikud tunnistused tõugatakse nagu hämblikuvõrk ümber ja asemele seatakse Rooma keisriaegsed ühiselulised olud. Vist saame veel aegasid näha, kus islami ilma Muhammedita, usupuhastust ilma Lutheruse ja Goethe kogudust ilma Goetheta seletatakse. Põhja kandis selle voolu Sophus Bugge. Arvurikkad Germani muinaslood ja usulised arvamised on legendate ja laulude algatusel tekkinud, mida poolpaganalised ehk paganausulised põhjamehed Briti saartel ristiinimestelt kuulnud, nimelt munkadelt ehk mungakoolide kasvandikkudelt. Need suusõnalised teated on raamatutest võetud, mida Inglise- ja Iirimaa kloostrites loeti. Bugge jaotab selle voolu pealegi kahte harusse: teine viib meid Juudi-ristiusu kulturasse, teine vanasse Kreeka-Rooma hariduseilma. Julius Krohn ja iseäranis isa kannul Kaarle Krohn on laene Soome toonud ja edasi näidanud, kuidas need lõuna algained Germani vahelülide kaudu ka Soome-Eesti rahvaluulesse on tunginud.

Kahtlemata peitub uues teaduseharus rohkeid tõejagusi. Selgineva muinas- ja ajaloo valgustamisel valitses rahvaste vahel kunni kaugemasse põhja vanaste hoopis elavam ja lähedam läbikäimine, kui senni julgeti aimata. Läbikäimise tagajärjed ilmuvad keelelistes ja muudes hariduselistes laenudes. Selles oldi ammu ühes nõuus. Miks siis ka mitte usulistest, nagu nüüd tõendatakse? Kuid siiski mitte nõnda üleüldiselt ja kitsendamatalt. Iga rahva alalhoidlikum külg vaimuelus tuleb tema usuliste arvamiste ja kommete sitkes kinnipidamises avalikuks. Isegi siis, kui rahvas kõrgema kultura mõjul oma endisest pärandusest midagi järele ei jäta,

kestavad vanema, alama astme jäänused (*survivals*) ka-a veel edasi. Ka ei pruugi iga üksiku sarnaduse juures üleüldsema laenu peale mõelda, vaid nagu muidu kultuurailmas võisivad ka siin needsamad loodusenähtused neidsamu mythologicalisi kujusid kududa ja saivad neissamades oludes needsamad usulised arvamised tekkida. Nüüd aga jäädakse kergeste mõne välimise joone leidmise juure rahul olles peatama, mis juhtumisi võib tõmmatud olla, ja ei tungita tuumale ligemale. Vahe peal on ehk esialgsest algatusest uues ümbruses midagi koguni uut signinud, kellest alghallikas vaevalt idu märgati. Võõrad, tagasitõukavad ollused on välja puhastatud, ära lämmatatud ehk korbaseks kooreks alandatud, kelle sisse uus, kõrge mõiste peideti. Rohke välise sarnaduse tagant paistab palju laiem sisuline lahkuminek silma. Püüd, iseviisilist, isetaolist, individualistlikku ühiselulise rulli alla rõhuda, üksikuid kinkusid ja mägesid madalikuga ühetasaseks teha, suuri tõukeandjaid inimesi salata ja kõike, kõike ühiselulistest tingimistest välja lasta kasvada viib lõpulikult ajaloolise materialismuse valda.

Prof. K. Krohnile jääb au, et tema kõrvale jäänud soomlasi ja eestlasi selles laias voolus esmalt Õhtu-Europale tutvustas ja Germani teadusele teerada unustatud ja kinnilangenud hallikale juhatas. Aga tema harutuste külge on meie meelest needsamad nõrkused jäänud, mida ülemal meele tuletasime. Temagi üleüldistab kangeste ja tihendab kergeste õredad lõngaeied, mis Germani muinasusust Soome ja Eesti viivad, kõvaks kangaks. Eel-Edda aegsest Põhjamaa usust laseb tema soomlasi ja eestlasi laenusid teha, mis kõige kõrgemateni jumalusteni ulatavad, ehk meie küll Germani ja Soome rahvaste kokkupuutumisest ja läbikäimisest selles ajajärgus midagi kindlamat ei tea. Meie ei oska omale kuidagi ette kujutada, kunas ja kuidas see põhjanev laen võis sündida. Eesti rahvas elab 700 aastat juba ristiusulistega läbisegi. Aga küllalt leidub rahva hingest veel eel-ristiusu ajalist paganust. Eel-Eddaegne kokkupuutumine Põhjamaa usuga pidi Soome-Ugri rahvastel siis veel palju kauem kestma ja ligidam olema, et nende usulistes tunnetes täieljst pööret ja revolutioni toime panna, nõnda et sissejuurdunud usust suurt midagi järele ei jäänud. Niisugune pikk ja mõju avaldav esiaeg hõljub aga täieste õhus. Mõned keelelised võrdlused ei jõua teda veel toekamaks teha. Ja siiski on prof. Krohni seletust mööda meie vee-, metsa- ja koduvaimud ja müristajad sellest ilmanimeta maalt ja rahvalt meile rännanud ja meie tühjust täitnud, kell enestel midagi ei ole olnud. Kas ei võiks loomulikumalt ja tõenäolikumalt oletada, et tähendatud vaimusid ja jumalusi vanad soomlased ja eestlased küll ikka tundsid ja kummardasivad, nagu muudki rahvad animistlikul, dæmonistlikul ja polydæmonistlikul usuastmel, aga et nad kokkupuutumisel Germani suguharudega kõrgema kultura usukombeid omandasivad, mis aegapidi auustavate vaimude endiseid nimesidki kõrvale tõrjusivad ja oma näkid, tondid ja kratid asemele seadsivad? Meil on raske uskuda, et müristamisejumal, kelle nimi kunni idapoolsemate Soome-Ugri suguvõsade keskelt üles võidi tähendada, nime, olu ja auustamise-viisi poo-

lest puhas Germani laen peaks olema. Kunni sundivamate põhjusteni jääme meie eelarvamisesse, et Taara hallil muinasajal juba meie müristamisejumal oli, ilma et salata tahame, et tema auustamise- ja tema pühadepidamise-viisi peale Germani mõju tundub. Seda enam, et gootlased, kes kõige enim meie naabruses võisivad elada, Thori sugugi ei tunnud, vaid ainult Thunari.

Väevõimuga sissetungiva ristiusu ja sitkelt vastupaneva paganuse vahekorra pöörab prof. Krohn täieste pahupidi, nagu senni arvati. Rahvaluulest leiduvat segu paganuse ja ristiusu ainetest seletati nõnda, et rahvaluule sünnitused paganuse omaks tunnistati, mis ristiusu pealekäämise mõjul enam vähem muutusivad ja moonduisivad. Vanadele jumalatele aeti ristiusu hilbud selga, et nad uues ümbruses vana viisi edasi saaksivad elada. Selle arvamise kindlustuseks tuletati katoliku misjonierim'ist meelega, mis vähesega lepi ja rahule jääb, kui vanad paganuse kombed ja pühad pisutki kristlikku värvi vastu võtavad. Kirikuloost kuuleme, kuidas katoliku misjonärid ristiusu kabelid ja kirikud otse pühadesse hiietesse üles ehitavad, et paiga endisest auust ja läikest midagi ka uue asutuse peale läheks. Paganuse ja ristiusu pühad ja pidud sünnitatakse aja poolest kokku. Katoliku pühad mehed ja naesed seatakse endiste jumalustega ühte rinda ja auustatakse nende viisi. Sellest järjeldati, et ka rahvaluules seesama nähtus kordus, paganuse sünnitustesse alles aegapidi ristiusu mõisted ja ained sisse tungisivad ja neid katoliku kiriku vaimuga täitsivad. Mis vanast paganusest pärit, jäi pika peale võõramaks ehk elutses varjulistes paikades edasi, kuhu uus kultura vähem ulatas. Ükski ei mõistnud seda enam, aga just auukartus tumeda, saladusliku vastu pikendas tema päivi. Prof. Krohni meelest aga ei kaalu see midagi. Geografilise uurimismeetode varal arvab tema selgeks teha võivat, et ained ja mõisted katoliku usult laenatud on ja et nad alles hiljem paganuse nimedega ja mõtetega endid seganud ja siis iseviisiliselt arenenud. Seda kinnitab tema niihästi j u t u s t a v a t e l a u l u d e kui ka nõiasõnade kohta. See käiks aga kõikide ajalooliste analogiate vastu, et uus ülivõim hooga ja põhjani läbi lööks ja siis korraga raueks ja vanale alla jääks, nagu see lauludega peaks sündinud olema, kelle ained ja eeskujud K. Krohni arvates täieste kristlikud olivad ja mis alles Karjalas ja Setumaal mitte-kristlikka märkisid omandasivad. Muidu on kulturalaenudega ümberpöördukt lugu: esmalt võetakse pealiskaudselt mõnda välist vastu: riideid, ehteid, tööriistu, kombeid; alles pika peale tungib uue kultura sisemine tuum sügavamale mõjualuse rahva hingesse ja elusse. Mis lähemalt Eesti jutustavatesse lauludesse puutub, siis laseb K. Krohn nende Germani ained ja eeskujud katoliku Eestis juurduda. Alles rändamisel pealiskaudselt Vene usku pöördud setukeste juure olevat nad võõraid joonesid omandanud. Nüüd ei tunne meie aga setukeste ajaloo mitte kõige vähemat. Meie ei tea, kas ja kunas nad praegustesse elukohtadesse peatama jäivad ehk kust nad siia tulivad. Meie ei tea sedagi, kas nad paganusest olsekohe Vene usku pöördi või sunniti neile ühes teiste eestlastega esmalt katoliku usk peale.

Ainult see on tuttav, et vana Liivimaa piir palju enam lõuna-hommiku poolt käis, kui nüüd. Legendate rändamisesse ei saa siit selgust. Geografiline methode, mis paiguti leiduvate laulude ja teisendite arvu järele laulude laialelagunemist ja rändamiseteeid katsub ära määrata, on ilusaid resultatisid valmida lubanud, aga ilma aukudeta ei ole temagi. Kas ja kui palju laulusid ühes kihelkonnas üles tähendatakse, jääb enamaste juhtumise asjaks. Jõuab sinna parajal ajal korjaja, siis on lõikus suur. Läheb teisest kihelkonnast mõni suur laulik välja ehk sureb ära, enne kui korjajaid tuli, siis saab see kihelkond madala numbri. Kolmandas on teisi põhjusi. Ka selle kohta, mis kristlik Germani aine on, mis Soomes ja Eestis algupärane võiks olla, otsustab meie arvates prof. K. Krohn laenuhypothesse hypnose all. Kalevala peasündmus, kolme vägimehe laevasõit sampo järele Pohjolasse, peab juba sellepärast kristlikele motivide järele luuletatud olema, et üks legenda Önnistegija õppijate merehädast kõneleb, teine Önnistegija päikese toomisest Põhjamaalt. Meie lähineme siin võrdleva usuajaloo kuristiku kaldale, kus viimaks iga hädaohtliku meresõidu jutustust Jeesuse õppijate laevaga Kaalileajärvel ühendusesse seatakse, ja iga puu kujutus, kelle all inimene istub, muud ei ole, kui hea ja kurja tundmisepuu paradisis.

Kui meie lõpuks Eesti nõialaulusid puudutame, siis peame otsekoheselt küsima, mis neist siis õieti teatakse? Ja mida teatakse Eesti lausujatest? Need mõnikümmend nõiasõna üleskirjutust, mis olemas, ei tähenda ääreta laanes midagi. Ja kuidas lausutakse ja kuidas lausujad elavad ja endid lausumise vastu ette valmistavad, mida nad ise usuvad ja mida nad loodusevägedest tõeste tunnevad, kõiges selles ei ole ilusatest plaanidest veel kaugemale jõutud. Igaüks, kes rahva seas üles on kasvanud, teab aga, kui sügavas praegu alles nõiausk juurdub, nii sügavas, et temale kuidagi ligi ei pääse. Nõiad on oma nõidumise ja elamise üle saladusliku katte laotanud, kellest võõras silm senni läbi ei suutnud tungida. Just saladuslikkuses peitub nõidusevägi. Enne kui kõige argsemaid otsusi teha tohib, on tarvilik neid vähegi tundma õppida, kui see ka raskustega ühendatud on. Senni võib ju üht ja teist umbarvamist üles seada, näituseks, et nõiasõnadest meil midagi algupärast ei või olla, sest et ostjakidel neid ei ole. Rahvastel, keda tuhanded verstad ja tuhanded aastad lahutavad, ei ole ka vist muidu mitte palju ühist, ilma et meil õigust oleks järjeldada: mis ühine ei ole, seda ei ole olemaski.

Veel palju muid kahtlusi tõusis meil, kui prof. K. Krohni kõnet lugesime, aga siin ei ole paras koht neid edasi harutada. Teadusemeestel on muidugi iga kahtluse tühjastegemiseks kümme kostust käe pärast, aga meie, igapäevased inimesed, oleme kange peaga ja ei jäksa uskuda. Sellega ei taha meie sugugi ütelda, et kõnel ja kõneleja uurimistel mitte suurt tähtsust ei ole. Aga sellega ei või uurimine oma viimast sõna ära öelnud olla, vaid kõne on sennise töövilja tagasivaade ja kokkuvõtte uurimise esimestelt astmetelt. Pikk tee ja kaugel siht seisab alles ees, nii kaugel, et teda vaevalt kunagi kätte saab. Sest läheb juba raskeks hallisid

aegu kirjalikkudest tunnismärkidest seletada, siis hakkab pea päris ümber käima, kui ammu sassi läinud, aegade jooksul ja olude voolus ühtelugu muutuvatest suusõnalistest mälestustest rahva endise sisemise elu liigutusi ja hinge saladusi, tema uskumist ja lootmist, tema rõõmu ja leina, tema teadmist ja tundmist katsume harutada. Selles mõttes tervitame iga katset sooja tänuga ja seda tänu on iseäralisel määral prof. K. Krohn oma töödega ära teeninud; ainumas, kes sell põllul uuema aja teaduse täielises raudriides käib; ainumas, kes lapsepõlvest saadik omale elukutseks on valinud isa vaimu targal juhil esivanemate vaimuilma selgust kanda, niipalju kui see ülepea võimalik on. Ka meie kahtluste avaldused sennise uurimise saaduste vastu tahavat lugupidamisetaheks peetud saada. „Provokation on üks neist teedest, mis tõe avamisele viib“ (J. Peisker).

W. Reiman.

**Peterburi Eesti Kooli Selts 1885—1910.** St. Peterburis. J. Watsari trükk, Ssadovaja 35. 1910. 75 lhk. 24 pildiga. Hind?

Peterburi Eesti Hariduse Seltsi ülendavad pidupäevad lehekuu keskpaigas on ka Eesti kirjandusele lisa toonud.

Kooliõpetaja K. Leetberg oli 25. aastase tegevuse mälestuseks ajaloo kokku seadnud, mis õigel ajal pidukuues trükist ilmus ja pidulisi pühitsetava tööga tutvustas. Aga ka kodumaalased kuulevad hea meelelega pealinna suguvendade haridusepüüetest ja võivad mitmeti sealt äratust saada.

K. Leetberg on hoolikalt tööd teinud. Tema on suure vaeva ja aja kuluga vanemad kirjalikud tunnistused, ülevaated, kirjeldused kokku korjanud, suusõnaliste teadetega neid täiendanud ja oma enese pikema aja äranägemistega rikastanud.

Selle rohke materjali varal jutustab tema kainelt ja erapooletult, nagu ajalookirjutaja ülesanne nõuab, pealinna Eesti asunduse terve eluloo ära, mis hilisema ajajärgu arusaamiseks tarvilik oli. Kauem viibib tema siis „Peterburi Eesti mõlemat sugu alaealiste varjupaiga ja kooli seltsi“ tekkimise juures. Juba see iseäralik nimi, mida ühe hingega ära ei saa öelda, ega tarvitada, nii pikk ja lai ta on, lubab aimata, kui harjumata ja tahumata uue seltsi asutajad ja asjaajad pidivad olema. Seda kinnitab K. Leetbergi jutustus, kus tema Kooli Seltsi üksikuid ajajärgusid karakteriserib ja silmapaistvamate seltsitegelaste tööd hindab. Jonnakate juhtide, Jüri Siimeoni ja Rein Tamme, õhutusel peab noor selts lõpmata kohtukäimist Jaani kiriku nõuukoguga oma tähtsamaks ülesandeks. Muidugi jääb seltsi päris tööpõld sööti. Alles uue esimehe, Aleksander Johanson, väsimata hoolekandmisel märkab selts oma kohust, ajab hariduse põllule esimesed sügavad vaod ja külvab sigidusvõimulist seemet, mis hilisemale õitsemisele aluseks saab. Silmanähtavalt laieneb tööpõld ja töölisi tuleb igast küljest juure, kes senni leigelt pealt vaatasivad. Värskemates oludes sulab Kooli Selts 1907 esimehe Madis Jaaksoni eestvõttel St. Peterburi Eesti Heategev



Seltsiga ühte „Peterburi Eesti Hariduse Seltsiks,“ kes aga Kooli Seltsi sihti, koolide asutamist ja ülespidamist, harjunud rööbastes, aga kasvava hooga edasi ajab. 1908/1909 saivad 7 koolis tervelt 450 last otstarbekohast õpetust; vaestelaste varjupaigas peetakse iga aasta 7—8 last üleval; sissetulek ulatab 23,000 rubla ligi, seltsil on oma krunt ja maja, kooliinventar, õpeabinõud, näitemängutarvitused jne. Rahulolemisega tohib selts tehtud töö peale tagasi vaadata. Auustavad sõnad, mis pidukoosolekul kaugelt ja ligidalt kuuldavale tulivad, on rohkesti ustava tööga ära teenitud.

Eestseisuse liikmete, kooliõpetajate, näitemängijate ja muude tegelaste nimekirjad ja lühikesed elulood, parajasse paika mahutatud, ja nende pildid, maja pilt, kassaaruanded viimase 15 aasta kohta ja muud tõstavad raamatu ülevaatlust ja välist kaju. Teda käest pannes tundub isu rohkem kuulda ja teada saada. Ja see on hea raamatu tundemärk, et ta lugijat ei väsita ega ära ei tüüta. Meil on siin tükk ilust, t ä n u v ä ä r t tööd Eesti hariduseloos tehtud.

Lõpuks paar väikest vastuvaidlust.

Pealkiri „Eesti Kooli Selts 1885—1910“ on vormiliselt vildak. Kooli Seltsi ei ole 1907. aastast saadik enam olemas. Ta ei või 1910 omast tööst aru anda. Et Hariduse Seltsi peaülesandeks on jäänud Kooli Seltsi tööd edasi ajada, siis käib pealkiri sisulikult ju tõeludega kokku.

Teiseks: miks kirjutatakse siin ja mujal „Peterburi?“ Nime, ka nime teise poole, väljarääkimine ja tarvitamine on meil ammu eestiliseks saanud. Rahva suust kuuleme koguni Peeterbõri. Peeterburi on Peeter I asutus, tema elutöö mälestus ja tema nime edasikuulutaja. Kirjutame meie Peetrus, Peeter, Peeter Suur parandatud õigekirja järele, siis ei jää teist teed, kui ka Peeterburi juure jääda. Või meie peaksime järjekindlaste Tartu Uue-Testamendi keele-komisjoni otsust aastast 1886 täitma ja võõraid sõnu sennise, see on vana, see tähendab Saksa kirjaviisi järele üles tähendama. Siis kirjutame: Juda, Roma, Venne, Jesus, Petrus, Peter, Peterburi. Emb — kumb? Kahte kirjaviisi kokku segada läheb vastikuks.

W. Reiman.

E d u a r d W i l d e, **Lunastus**, Ühe töölise noorpölv. J. Reewits'a kirjastus, Tartus, 1909, 160 lk., hind 60 kop.

Kui juba meie vanematest kirjanikkudest keegi viimaste aastate jooksul omade võimiste renässanssi kohta lootust on annud, siis kõigepealt küll Eduard Wilde. Sarnase lootuse märkidenäna mõjusivad paar Wilde vähemat novelli, millede ilmsiks tulnud võitlus stiililise uuestsündimise ning uue vormi kultiveerimise nimel Wilde juures otse üllatavalt mõjus. Oli põhjust loota, et Wilde pikemas novellis „Lunastuses“, mille teoksil olemisest ajakirjandus vist juba paari aasta eest teatas, Wilde kunstniku võimiste, tema ideede ning ta stiili kõrgem aste kujuneb.

„Lunastus“ on nüüd ilmunud, — ja lugejal on jälle põhjust enesele oma asjata lootuste pärast etteheiteid teha. Arvustajale aga annab see novell võimalust üksi oma ideede ning ainete üle rääkida, kuna ta oma vormi poolest — väljaarvatud vahest esimene peatükk — vähematki huvitust ei paku. See ei ole mitte halvem kui Wilde romanide suur enamus, aga kaugeltki ka mitte kõige parem. „Kuival“ stiili-võidud näivad Wildele jälle kättesaamata kauguses olevat.

„Lunastuse“ sündmustikulik sisu on palju lihtsam, selgejoonlisem kui harilikult Wilde romanides. Siin on lähenemine tõeste realistlike romani fabulile, mis iseäranis Saksa ja Inglise kirjanduses viimasel ajal ikka enam ja enam biografilise ning autobiografilise romani kuju omandab. Ja ka meie omas kirjanduses on kaks küllaltki väljapaistvat eluloolikku novelli näidata: Aino Kallase „Ants Raudjalg“ ning Mait Metsanurk'a „Isamaa õilmed“.

Nagu elava ja võimaliku inimese elulugu on see „töölise noorpõlv“ oma välimiste sündmuste poolest õige vaene. Õigusepoolest ei „sünni“ siin mitte midagi, kui meie paari korteri vahetust, jalgratta ostmist, ameti muutmist või mõnd igapäevast tutvuse tegemist suuremaks sündmuseks ei loe. Ei ole mingisugust keerulist intriigi, osavalt läbipõimitud sündmustiku lõngu, isegi mitte loogiliselt edenevat psühholoogilist probleemi. Tarvis ainult lugeda peatükkide pealkirju, et jutustuse sisu teada: „Väikese Jens Nielsen'i päev“, „Väikese Jens Nielsen'i öö“, „Väikene Jens Nielsen käib koolis“, „Nende esimene armastus“ jne.

Ainult jutustuse viimases, õnnetusearvulises 13-das peatükis näitab Wilde, et ta siiski endine parandamata romantiker on. Näib, nagu oleks autor otsustanud, maksu mis maksab, omast ainest kümne trükipoogna peal lahti saada. Ja ta jõuab ka tõeste 160-da lehekülje alumise ääre peal lõpule. Selleks aga likvideerib ta armuheitmata radikaalsusega omade tegelaste saatusi. Et ta neid paari panna ei saa, siis saadab ta need süüta inimesed surma: üks jääb sissekukkuma lae alla, teine sureb ilma lae sisse kukkumata, kolmas jääb lootuseta tiisikusehaiguses ning neljas närvikrampide käes elama, — aga küllap nemadki surevad — vähemalt kirjutamata jäänud 161-se lehekülje peal! Tõsi ju on: inimene on surelik, kuid miks seda suremist siiski nii kollektiivselt toime panna? Ainult kaks kõrvaltegelast pääsevad elulootustega, sest et nad õigel ajal sellest kahtlasest seltskonnast kaovad.

Miks on Wilde oma jutustuse aine just Kopenhageni elust valinud?

Ma ei tunne eneses kõige vähematki kalduvust n. n. „kodumaalikka aineid“ kaitseda. Kui palju kirjanduslikku keskpäralsust on meil kilbi peale tõstetud ainult sellepärast, et see „kodumaalik“ on olnud! „Meie elu“ kujutamises on armetule kujutamisele vabandust nähtud; „palav armastus sugurahva vastu“ on hoolimatust kunsti vastu vabandanud.

Kuid kui kirjanik, kelle ärateenimine ikkagi peaasjalikult ainult meie küla madalapõhjaliste olude ning hingede kujutamises on seisnud, oma

külatänavalise kunstimetodiga Kopenhageni uulitsatele läheb, siis on see arusaamatuse avaldus enese võimiste vastu. Paljugi oleks meil ka „Külmale maale“ ning „Mahtra sõja“ vastu kunstiarvustuse seisukohalt öelda, kuid siin on seegi trööst, et Wilde selles õhustikus ometi kõige väljapaistvam on. Kuid Öhtu-Europa elust aineid valides astub ta lootuseta võistlusesse.

Triloogias õpetas Wilde ajalugu, „Lunastuses“ katsub ta ka maade-teadust õpetada: vist tunnistas sellest, et emakeelne õpetuseandmine ikka enam ja enam maad hakkab võtma! Kuid Wilde ei anna Kopenhagenist ilukirjanduslikku pilti, ei anna Daani intiimilise elu meeoleolu, isegi Kopenhageni mälestust ei ärata ta uueste elule. Selleks on vähe, et „Kopenhageni“ asemel „Köbenhavn“ kirjutatakse; et üks lehekülg daanlase söögiisu, teine ta joogijanu ning kolmas tema magamise kunsti üle trakteerib; või et jutustuse tegelased ainult Nielsenide ja Olsenide, Asmussenide ning Rasmussenide nimesid kannavad.

Omade ainete vahetamisega ei peaks Wilde vahest mitte sugugi nii ruttama, kui oma vormi kultiveerimisega. Terve Europa on tema töödele aineid — õigusepoolest ainult inimeste ning kohtade nimesid — andnud, kuid enese kunstivaraaidad on ta tähelepanemiseväärt ettevaatusega tema eest lukus hoidnud.

„Lunastus“ tuletab oma ideelise alusega Gorki viimaseid töösid „Ema“ ning „Tunnistust“ meele. Neis kõigis valitseb ühine tendents: tõus iseteadmatuses sügavusest elu äratundmise puu kuldsete viljade poole. Seesama rahulduse hallika otsimine ning sama „evangeliumi“ leidmine: Jens Nielsen riputab „Lunastuse“ eelviimses peatükis Marxi ning Darvini pildid seinale.

Kuid tööpoolest ei ole siin jutt mitte ainult „ühe töölise noorpõlvest“, vaid ka selle töölise ema — elust tallatud uulitsatüdruku — vanast east. Nendes eluloolistes Siami kaksikutes kujunebki see „lunastuse“ tragöödia.

Aga vahest kujuneb selles ka Wilde kunstniku maitse kurbmäng.

Puhtad ja häbelikud nagu mõrsjad tulevad ained kunstnikule vastu, ootusest värisedes sirutavad nad omad peened käed kunstniku poole: tee meist kuningatütred, eli meid oma kalliskivide hulgaga! Ning kunstnikust ripub ära, kas ta need neitsilised ained oma kodadesse viib, neid oma ülema varaga ehib, nende ees oma südame kõige suuremad ohvrituled põletab. Ehk ta viskab nende õlgadele tüki kotiriiet, viib nad orjatüdrukutena turule ning müüb nad följetoni nurgataguses ära — rõõmuks toorestele uulitsahulkadele.

Ei ole kõrgeid ega ei ole madalaid aineid. On olemas ainult kõrge ning madala hingeeluga kunstnikud. Ja kahjuks ei lange Wilde mitte esimest laadi kunstnikkude liiki.

lialgi ei ole kunst end n. n. erotilistest ainetest lahti lüüa suutnud — ka kõige pimedamatel asketismuse ning pealpool-pilvise elu kuulutamise aegadel. Aga neil ajajärkudel, mil rahvaste loomishinge leek harilikust kõrgemale on lõõnud, on nende seisukoht „armastuse“ ning naesterahva

vastu just nende kulturalise kõrguse eksimatam tundemärk olnud: nii Greekas, nii Italia renässansis.

Aga niisama ka uuema aja üle-euroopalises uueste-sündimises. Kas ei helise R. Wagneri „Tristan ja Isolde's“ moderni hinge kõige hellem ning valusam unistus: unistus armastusest, nagu kõige olemasolemise sisust, kõige kõrgema ekstasi hallikast, milles maised tiivad murduvad, jääb järele ainult „igatsus, ilmlõpmata igatsus, ärakadumine, igavene öö?“ Ülepääsemata vahe lahutab vahest — kunstitehnilisest ning üleüldisideelisest seisukohast vaadates — Shakespeare'i tragöödiad Maeterlincki „Monna Vannast“ või Oscar Wilde „Salomest“, kuid kas ei leia nad ometi ühte viisi kõige suuremaid, äramõistmataid saladusi inimese põhjata hingest, mis armastuse loitutes süttinud on? On tehtud katseid, erotilise elu nähtusi mõistuse kaudu seletada; on kõiki inimlikka eluväärtusi ümberhinnatud uutest seisukohtadest seksuaalse probleemi valgusel — nii Schopenhauer omas „Armastuse metafüsikas“, nii Ola Hansson ja Przybyszewski omades novellides — ja nendega ühes tuhandeid teisi.

Ja kui ka Eesti kirjandus neidsamu aineid kord ometi väljaspool „Tütarlaste laulikuid“ ning ajaloolikku romantikat käsitama on hakanud, siis võiks selle nähtuse üle, mis meie kirjanduse osavõtmisest Europa kunsti ideedevallast tunnistust peaks andma, vist ainult rõõmustada. Kuid ei, — kas võib see, kes enne kõigis muudes suurtes eluküsimustes ainult päevakaja ainet on näinud; see, kes enne isamaalise või poliitilise tendentsi nimel kunstist sõgedana mööda läks, — kas võib see „armastuses“ kõigepealt psühholoogilikku ja mitte moraalset, ökonomilikku või sanitarset küsimust näha!

„Seltskonna eelarvamised“ on langenud, tsensor ei keela enam — miks ei pea siis kõlbluse nimel liialdama, niisama nagu ennem muude hääde aadete nimel liialdati! Uuele Isisele riputatakse tükk ajalehe juhtkirja ette, tõstetakse seda kartlikult servapidi üles, hirmutatakse teisi ning ollakse ise hirmus — kesk omi moraali jutlusi.

Mitte üksi Artsõbaschevi „Ssaninit“, vaid ka paljuid teisi „Ssaninisi“ lugedes ei tea kumba arvata: kas on siin liiga vähe või liiga palju nähtud. Kuid mis puudub, see on kunstniku südametunnistuse kuldne kesktee, tema hea- ja kurjatundmisepuu küpsenud viljade vaikne täiuse-tundmus. Kuidas tahaks sarnaste „Ssaninite“ lugemisel Vene kirjanduse vanade kunstitraditsioonide poole apelleerida! Kuidas tärkab just neid uusi „purustajaid“ ning „väärtuste ümberhindajaid“ lugedes sügavam arusaamine ning tänutundmus Turgenjevi vastu! Aga kas ei olnud ka Puschkin, Turgenjev ning Tschehov „purustajad“ ning „väärtuste ümberhindajad?“ See, kes kulturi kuulutab, see kuulutab juba ise enesest revolutsioni.

Selle asemel, et süüta lapse silmadega elu peale vaadata, kujutab Eesti kirjanik end kord Herculesena ette, kes kutsutud on elutalli sõnnikut „jumala kesavälja peale“ vedama, ja kord Odüsseusena, kes enese kohustatud leiab olevat maailma kokkukogunud päevavarastest „lunas-

tama.“ Aga oh õnnetus, et tal Herculese jõudu ega Odüsseuse tarkust ei ole!

Ikka ja igalpool „avalikumaja idealismus“ — ka endisel moralistil Ernst Petersonil, kelle kohta tema vend Otto Peterson omas Purischkevitschi stiilis „Tallinna Teataja“ veergudel tunnistuse välja annab, et ta teadvat, mis „mammud maitsevad!“ Ikka ja igalpool see toores ning vale sheema: ühelpool jääni külmad naised ning tüdrukud, teiselpool häbemata-ülbed mehed, kes kivise südamega ühest naise sängist teise ronivad! Nagu ei oleks maailmas valusat-õrna sugulist kannatust, teadmatalt suurt armastust, igatsevaid, vaikseid ning kirglikka naisi ning samavõrd häbelikka, õrnu ning puhtaid mehi?! Kuid ei, Ernst Peterson kirjutab — tema venna tunnistuse järele — suure „lõbudusega“ langemise-lugusid ning loob teoria, et meil „mitte ühte ühe naise pidajat“ meest ei ole! Ernst Peterson laseb mehel hambad naise õlasse ning Wilde naisel hambad mehe kaelasse lüüa ja — „närida!“

Kui on kord avalikumaja olemas, kui on kord selle asutuse psüholoogiline ning ühiseluline ainete vald, miks ei pea siis ka kunst neid aineid käsitama, liiategi kui kunstnik enese neis ainetes nii kompetentlise arvab olevat? Kõik, mis looduses olemas, olgu see „normalne“ ehk „anormalne“, on ka kunstile olemas. Kui meie teaduses suguelu uurime, miks ei tohi meie tema üle siis kunstis unistada? Kui Walt Whitman oma seedimise rõõmusid ning muresid lüürilistes strofides avaldab, miks ei tohi siis inimese kõige intensiivlikumast instinktist heksametrilistes ridades kunstniku vaimustuse ning mõttetarga tõsidusega hümnusi laulda?

Kuid ei leidu vabandust seal, kus kunstniku vaimustuse asemel följetonisti tigidus ning mõttetarga tõsiduse asemel labane „lõbudus“ valitseb! Ei või seal meie poolehoidmist olla, kus kirjanik kõiksuguseid puremise stseenisid kujutades ise omakord hambad kunstijumalanna kaelasse lööb ning — „närib! Aga kas ei ole Mait Metsanurk „Vahesaare Villemis“, Ernst Peterson „Elsas“ ning Wilde „Lunastuses“ neist sadistlikest eksperimentidest oma kunstijumalannadega juba küllaltki näitusi andnud.

Võtame ainult väikese katke „Lunastusest“:

„Meesterahvas pigistas Ellen Knudseni põlve. Ellen lõdises, ta hambad plagisesivad, kõik ta keha näis hüppavat. Korraga kargas ta mehe ümbert kinni ja lõi oma krokodilli-hambad talle kaela sisse. „Minu mees“, ümises ta teda närides, „minu mees!“ Sel ööl magas külaline esiti emaga ja siis Ellen Knudseniga ema voodis.“

Kui sarnastlaadi moraali sousti ning õhkamise ja kahetsemisemärkide leeme sisse kastetud psühopatoloogiliste üksikjuhtumiste edasiandmist kunstiliseks loomisetöökse peetakse, siis parem juba otsekohe Kraft-Ebingi lugeda, sest tema toodud faktidel on vähemalt teaduslik väärtus.

Petersoni „Elsa“ eeskujuks on meie karskusekirjandus olnud, mis viina diskrediteerimiseks joomarisi raamatutes ning näitelavadel kõige koledamas valguses näitab, et neid siis viimaks vangitapiga minema saata. Otse oppositsionivaimu nimel tahaks hüüda: Alkoholile tehakse

siin liiga, toetagem tagakiusatuid, elagu Anakreon! Niisama vastumeelt on ka Wilde ning Metsanurk'a „moraalne pornografia.“ Ei, andke meile juba parem suure kunstniku „puhast pornografiat,“ pornografiat pornografia pärast! Ja kui ka näituseks mõningad piibli leheküljed, „Kuld eesel“ või „Decamerone“ kellegis erotilikka unistusi äratama peak-sivad — mille juures küllaltki kahelda võib, — siis äratavad nad sada-võrd enam kunsti unistusi. Kuid ei ole vähematki huvitust räpases toas seista ning pealt vaadata, kuidas Wilde, Petersoni ning Metsanurk'a loodud räpased mehed ning naised räpastes sängides üksteist pigistavad ning purevad.

Peaasi, sarnased ained ning sarnane stiil ei ole midagi kogemata ning juhuslikku, vaid neid rajatakse teatud teooriate peale, neid kaitse-takse teatud ideede nimel. Praegu kultiveerivad seda maneeeri meil pea-asjalikult ainult Wilde ning Metsanurk, aga paari aasta pärast arvab vahest iga „algaja kirjanik“ omaks kohuseks puremise kalduvusega näru-seid subjektisid luua, neile siis ise jälle moraali lugeda ning neid hukka mõista — kõik edu ning kõlbluse nimel! Eks katsu Joh. Rajestik oma „Närtsinud neiudes“ selles sihis juba õnne.

Kas ei ole „naturalistid“ ise selleks osalt põhjust andnud, et kirjan-dusliliselt harimata lugeja „naturalistlise kirjanduse“ all peaasjalikult too-reste, higist lõhnavate faktide edasiandmist mõtleb? Kas see oli täieste ebaloogilik, kui uulitsalehed Zola „naturalismust“ pärast „Nana“ ilmumist „nana-turalismuseks“ nimetasivad — ja ehk praegugi veel nimetavad?

See on otse kurbloolik: kirjanduslik liikumine, mis teorias kõige sügavamalt elu analüüsi, kõige oleva kõige teravamalt läbikatsumist, hinge kõige õrnat läbiuurimist kuulutab, — näeb praktikas ainult hunikusse aetud faktisid, ei näe üleüldse mitte elu ja hinge! Liikumine, mis loo-mulikkude tundmuste, realse elu nähtuste, elu kirju panorama ma-te-ma-ti-l-i-s-e-k-e-s-k-a-r-v-u otsimisega algas, — näib siamaale ainult punase laternaga valgustatud maja ette jõudnud olevat, näib elu Cloaca Maxima ääres õngitsevat!

Meil on küllalt tunnistust antud sellest, et kirjanik teab, kuis „mammud maitsevad.“ Tõstkem üles valged lipud — mitte usu ning moraali, vaid esteetika ning kunstilise tõe nimel!

Ma tean, seda hüüdu võidakse kohe jälle vabameelsuse ja vana-meelsuse vaagi peal kaaluma tulla. Kuid kui kunstilise pealiskaudsuse, erotiliste labasuste, kõige madalamat sorti moraalse aabitsaõpetuse vastu võitlemine vanameelsus on, siis ei ole miski häbiasi ajaviiteks kord ka „vanameelne“ olla.

Meie peame iga tuima ning eluta sihi vastu võitlema, olgu see aiis äratambitud rahvuslik, revolutsionilik või praegune seksuaalne-moraalne tendents. Viimane on kõigist kõige vastumeelsem, sest et ta moraali nimel võideldes ise tõepoolest pornografiline on.

A. Jürgenstein on aga enesel piinlikult eksida lubanud, kui ta kõi-ges omas raskuses „Noor-Eesti“ „erotika“ peale langes. Ei ole kerge nägemata olla seda tõepoolest asketlist-moraalset aluspinda, mille peale

„Ruth“ on rajatud. See ilmavaade, mis „Noor-Eesti“ ümber liitunuid ühendab, see ei ole, või vähemalt ei jää ainult kirjanduslik-kunstlikuks ilmavaateks, vaid tema peegeldab end kahtlemata ka ringkonna liikmete moraalses ning muudes ideelistes kalduvustes. Ja vahest ei ole ekslik seda seisukohta juba Kristian Jaak Petersoni elementarses kavandis näha: selle maailma värskete rõõmude ning ilude epikurlik tõekstunnistamine, kuid karske ja stoilik, otse diogeneselik vastuvõtmine.

Kui Jürgensteinil viimase „Noor-Eesti“ albumi puhul kellegagi arveid õiendada on, siis ehk ainult Wildega selle „Kuival“ pärast. Kuid Jürgenstein eksib ühes Otto Petersoniga ning vahest veel mõne teisega, kes arvavad, nagu oleks „erotika“ — Otto Petersoni keeli „suguline kraam“ — meie noorte kirjanikkude peatundemärk. Isegi see ei ühenda meid E. Wilde ning E. Petersoniga!

Ikka selgemaks ja selgemaks saab meie kirjanduslike udukogude teoreetilise selgitamise tarvidus. Meil on räägitud koguni omast kunstifilosofiast. Kahju ainult, et see, kellel tõeste ülesandekohast võimist leiduks, omi katseid peaaesjalikult kunstiliselt nii vähe huvitust pakkuvate tööde kallal peaks tegema, nagu seda näituseks Wilde „Lunastus“ on.

Friedebert Tuglas.

Dr. Kurt Lampert **Maailma rahvad**. I. jagu. Eestistanud J. W. Weski. Tallinna Eesti kirjastuse-ühisuse toimetusel ilmuva rahvalik-teadusliku raamatukogu Hariduse ja Teaduse väljaanne. Trükitud M. Schifferi trükikojas Tallinnas 1910. 276 lhk. Hind 1 rbl.

Käesolev raamat tahab, nagu ta sissejuhatuses seletatakse, lihtsal keelel rahva laiematele ringkondadele maailma rahvastest teadmisi pakkuda. Peaaesjalikult tahab ta lugejat võõraste rahvaste vaimu ja iselaadiga põhjalikult tutvustada. Sellega tahab ta kindlat alust anda, mille peale teetades teisi rahvaid oma poliitilise ja majanduslise mõju all võib hoida ja loodab ühtlasi kadumise poole kalduvate looduserahvaste iselaadi vastu huvitust äratada, et veel teadusele päästetaks, mida võib.

Et sellele eesmärgile jõuda, kirjeldatakse praegu elavate rahvaste eluviisi, riideid, pruukisid ja pidustusi. Raamatu esimeses jaos tutvustatakse lugejat sel viisil Australia ja Malai saartevalla elanikkudega ja Asia kaagu-poolse osa mongoli tõugu rahvastega, mandschudega ja tiibetlastega lõpetades.

Kirjeldus ise on võimatult pealiskaudne ja tuhm. Rahvaste hingeelu, millega tutvustamine raamatu peaülesanne pidi olema, puudutakse üsna vähe ja nagu kogemata. Vilunud hingeteadlane oskab ka selleski kirjelduses mõnda tähtsat rahva iseloomu joont leida, aga laiematele rahva-kihtidele, kellele raamat kirjutatud öeldakse olevat, pakub ta vaevalt muud, kui „karvase vene inimese“ Adrian Jevtichevi ja Julia Past-rana piltisid, millel aga raamatu sihi ja jutukäiguga mingisugust sidet ei ole. Üleüldse peab seda raamatut selles sihis, milles ta kirjutatud, luhtaläinud tööks lugema, aga algkooli kolmanda aasta kasvandikkudele pakub

ta veel huvitust ja sellevanustele lastele võib teda lugemiseks kõigiti soovitada.

Need puudused, mis „Maailma rahvastel,“ on pea kõigil neil raamatutel, mis „laiemate rahva-kihtide jaoks“ kirjutatakse. Õpetlane on omast lugejast, kes käsitavas aines eriharidust ei ole saanud, harilikult liig halvas arvamises ja harutab pikalt ja laialt ainult kõige tühisemaid asju. Selle juures unustab ta tähele panna, et need inimesed, kellele niisugused seletused kohased oleksivad, üleüldse midagi ei loe, kuna need, kes juba loevad, enesele ka suurema või vähema teadmiste tagavara on omandanud ja nõuavad, et kirjanik neile nende aja ja raha kulu eest ka midagi uut ja asjalikku pakuks. Oma aega ja vaeva oskavad rahva seast lugejad igatahes niisamuti hinnata, kui n. n. elukutselised lugejad.

Tõlkija on oma töö hästi teinud. Ainult mõned murdesõnad, nagu õrge, nigel, ahukas, tiideviltu, ripsima, mis mitmel lugejal arusaamata tohiksivad olla, oleks pidanud lehekülje all ära seletatama.

Paber ja trükk on rahuloldavad, aga hinnast ei või seda mitte öelda.

P. Sauer.

**A. Grenzstein**, Kodumaa Korraldus, Tartus, 1910. 246 lhk., hind 80 kop.

Raamatul ei ole kirjanduslist väärtust. Võiks tema peale ainult kui ühe mineviku tegelase üleskirjutatud mälestuste peale oma aja elu ja inimeste kohta vaadata. Kahjuks on aga ka vähegi õiget ajaloolist pilti raamatu põhjal võimata saada, sest et raamatukirjutaja isik igal pool ainuke eksimata on, teised tegelasad aga viimaseni täitsa mustad. Pilt, mida Grenzsteini raamat pakub, on suur porihunik, ja selle porihuniku kohal üleval särab ilma varjuplekita — Grenzstein. Niisugust varju ja valguse jaotust ei leidu harilikult maailmas.

Raamatu esimese osa põhimõtteks on üks muinasjutuline sakslaste kihvitamise plaan, mida keegi Gatschina soldat 1881 aastal Grenzsteinile ette pannud. Grenzstein olnud selles kindlas arvamises, et kõik selleaegsed Eesti tegelased ja terve Eesti rahvas selle Gatschina soldati plaani selja taga seisab ja teatanud plaanist küll ülemale poole, ei ole aga uskunud, et ülemus ajaloo tõsidusest küllalt mõistab lugu pidada, ja otsustanud sellepärast iseseisvalt selles mõttes töösse hakata, et hirmus plaan täide ei saaks saadetud. Niisuguse raske ülesande võtnud tema enda kanda ja töötanud selle kallal viimse veretilgani, kuni teda sunnitud kodumaalt lahkuma. Raamatu viimasel leheküljel tunnistab aga raamatukirjutaja ise, et ta vist eluaeg tuuleveskitega on võidelnud ja Gatschina soldati kiri mõne sakslase paha nali olnud. Võib kahetsust avaldada, et hra Grenzstein nii naeruvääriliselt oma terve elutöö ühe rumala nalja, ühe idée fixe, tõttu nahka on pannud, kuid parata ei saa seal kõrvalt vaataja karva-väärtki. Igatahes seletab see idée fixe Grenzsteini tegevuses mõndagi.

Raamatu teine jagu, mis asjata võimatu pikaks ja igavaks eietuseks on venitatud, toob väga lapsiku peastmise plaani kõigest kurjast : Eestlased



asutagu uus selts, mille ülesandeks on Eesti inimest kõigekülgsele täiusele tõsta. Selleks tuleb mitmesuguste teaduseharude üle raamatuid kirjutada, kõnesid pidada jne. „Ei ole sugugi tarvis, et raamatud kohe esimesel trükil täielikud on. Neid võib tarvidust mööda igal uuel trükil täiendada.“

J. Jõgever.

---

## Toimetusele saadetud raamatud.

- Tartu Eesti Majanduse-Ühisuse Seemnete hinnakiri, Januar 1910.
- Prof. J. P. Beiler, Lühikene juhatus kestvate karjamaade asutamiseks ning ravitsemiseks, Tartus, 1910.
- Dr. E. Kloepper, Veevlihapu ammoniaki mõju järelvilja pääle, Tartus 1910.
- Loomatoidu juurikate otstarbekohasem väetus, Tartus 1910.
- Lämmastiku väetus heinamaal, Tartus 1910. („Bochumi Saksa Ammoniaki Müügi-Ühenduse v. a.)
- Tartu Eesti Majanduse-Ühisuse masinate ja põllutööriistade ilustatud hinnakiri. Suvel 1909.
- Tartu Eesti Majanduse-Ühisuse kunstsõnnikute hinnakiri, märtsi-kuul 1910.
- Marshall, Sons & Co vabriku masinate ilustatud nimekiri.
- Selma Lagerlöfi roman Helga, „Meie kodumaa raamatukaupluse kirjastus.“ A. Renniti trükk Viljandis, 64 lhk., hind 25 kop.
- A. Grenzstein. Kodumaa Korraldus, G. Zirki trükk. Tartus 1910. 246 lhk., hind 80 kop.
- O. Truu, Jutud, Postimehe kirjastus Tartus 1910, 148 lhk., hind 50 kop.
- A. Kitzberg, Püve talus, külaelu pilt viies vaatuses. Rahva näitemängud nr. 138. Kirjastaja H. Leoke Viljandis, 1910., 111 lhk. hind 65 kop.
- Pillimees. Ilusad tantsutükid ühe, kahe ja kolme viiulile. Helistanud A. S.—H. Leoke'se raamatukaupluse kirjastus. Viljandis. Hind 20 k.
- I. Jürvetson. 28 Eesti valssi viiulile. H. Leoke'se raamatukaupluse kirjastus, Viljandis, hind 25 kop.
- T. Allikas. Eesti rahva mängutükid I. Labajala valsid viiulile, H. Leoke'se rmtkpl. kirjastus, Viljandis, hind 10 kop.
- T. Allikas, Eesti rahva mängutükid II. Torupillile ehk sõrmilisele, vilespillile, sarvele ja viiulile. H. Leoke'se rmtkpl. kirjastus, Viljandis, hind 25 kop.
- Agrar-küsimus Iirimaa. K. Kautski ja teiste järele kokkuseadnud A. C(astra), Viljandis 1910. 92 lhk., hind 40 kop.
- Ученыя Записки Императорскаго Юрьевскаго Университета № 2. 1910